

Als onderdeel van het beschrijven van het levenspad van mijn vader zijn in deze publicatie achtergronden beschreven van hetgeen mijn vader in de oorlog beleefde. Onder andere in de kampen Vught en Amersfoort en over de tijd van zijn dwangarbeid in Fischeln bij Krefeld.

Ook is aanvullend relevante informatie over het oorlogsverleden van Frans van Steenbeek (1918-1992) opgenomen.

De gevangenschap van mijn vader

Jaap van Steenbeek
Versie Maart 2022

UNAQUAEVIS
ARBOR RADICES
HABUERIT

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Tijdslijn	4
Samenvatting	4
Doel.....	4
Verantwoording.....	5
Het Duitsland van de jaren 30	6
Hitler als verlosser.....	6
Barmer Thesen.....	6
Persoonlijke gevolgen	7
Karl Barth (1886 –1968).....	7
Martin Niemöller (1892-1984)	7
Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)	8
Gedachtengoed van mijn vader	8
Militaire dienst	9
De tweede wereldoorlog	11
De eerste dagen.....	11
De eerste jaren	12
Opgepakt	14
Kamp Vught.....	15
Geen mens, maar een nummer	15
Algemeen	15
Schutzhaftlager	15
Polizeiliches Durchgangslager.....	16
De barakken	17
Het dagelijks leven	17
Dagritme	17
Voeding	17
Kleding en schoeisel	17
Medische verzorging en hygiëne	18
Arbeidskommando's.....	19
Moerdijk	20
Breda	20
Gebeurtenissen Kamp Vught.....	22
Sterftcijfer	23
Omgekomen in Kamp Vught	23
Ontberingen	24
Executies	24
Overige pieken	24

Kinderdeportatie.....	24
Wreedheden	25
De geschiedenis van Hendrik Brouwer.....	25
Herkomst en gezin	25
Beroep	25
Verzet	25
Arrestatie.....	26
De bunker.....	26
Fusillade	26
Relatie met Frans.....	26
Herdenking	27
Kamp Amersfoort	28
Geschiedenis en bouw.....	28
Periode 1943-1945	29
Omgekomen in kamp Amersfoort	30
Joseph Kotälla (1908-1979).....	31
De geschiedenis van Bart van Elst	32
Verzet	32
Een gevaarlijke jas.....	32
Market Garden en de evacuatie	33
De fatale dropping	33
Transport naar Amersfoort.....	34
Fusillade Loosdrecht.....	34
Fusillade Amersfoort.....	34
Begraaf- en gedenkplaatsen	35
Krefeld	36
Olfgehof te Fischeln	36
Kerkdiensten.....	36
Leefomstandigheden	37
Bombardementen	37
Bevrijding.....	38
Bemiddelingspogingen commissaris Hulsman	39
H.P.J. Hulsman.....	39
Registratie 1940-1945 nr. 426	40
September 1943	40
December 1943	41
Januari 1944	41
April 1944.....	42
Het einde van de gevangenschap	42
Consequenties van de oorlog voor Frans.....	44
De schaduw van de Tweede Wereldoorlog	44

De drie van Breda	44
Confrontatie met Capo.....	44
Gezondheid	45
Bijlagen.....	46
Theologische Verklaring van Barmen (1934)	46
Kentekenen op de kleding van gevangenen	48
Plattegrond kamp Vught.....	49
Drie van Breda	50
Bronvermelding.....	51
Verantwoording afbeeldingen	52
En zo zien we:	54

Afbeelding voorzijde: Wachttorens kamp Amersfoort

Dit boekwerkje is onderdeel van de beschrijving van het leven van mijn vader:
Frans van Steenbeek (1918-1992).

Het is oorspronkelijk bedoeld voor intern gebruik binnen de familie.
In deze versie is voor de bredere context ook de militaire dienst en het eerste deel van
de Tweede Wereldoorlog opgenomen. Tenslotte ook de consequentie na afloop van de
oorlog voor Frans en daarmee ook voor zijn gezin.
Publicatie – op welke manier ook – zonder mijn schriftelijke instemming sta ik niet toe.

Inleiding

Mijn vader Frans van Steenbeek (1918-1992) is in de oorlogsjaren een tijd gevangene geweest van het Duitse regiem vanwege zijn overtuiging dat het Nationaal Socialisme een verdorven ideologie was. Na verraad door een mij onbekende vrouw uit Ede - als gevolg van loslippigheid van een naast familielid - is Frans vanwege die overtuiging en het feit dat hij zich onttrok aan de arbeidsinzet in april 1943 opgepakt en tot het einde van de Tweede Wereldoorlog gevangen gehouden. Hoewel deze periode zeer bepalend is geweest voor het verdere leven van mijn vader en zijn gezin, zou het opnemen van al deze informatie in het boekje '*Levenspad van Frans van Steenbeek*' een onevenwichtig beeld van hem gegeven hebben. Hij was - als mens - immers meer dan alleen maar de (voormalige) gevangene. Vandaar deze afzonderlijke publicatie.

Tijdslijn

Afgezet tegen wat we weten is de volgende tijdslijn van zijn gevangenschap te maken.

	1943												1944												1945														
	apr.	mei	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	mrt.	apr.	mei	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	mrt.	apr.	mei	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	mrt.	apr.	mei	
Politiebureau Ede																																							
'De Koepel' Arnhem																																							
Kamp Vugt																																							
Kamp Amersfoort																																							
Krefeld																																							

Samenvatting

Deze publicatie begint bij de totstandkoming van de overtuiging van mijn vader over het Nationaal Socialisme in de jaren 30 en vertelt in het kort wat hij in die tijd beleefde.¹

In de jaren 30 is Frans ook opgeroepen voor militaire dienst en was hij in de mobilisatie gelegerd aan de Grebbeberg. Aanvankelijk verliep het leven van Frans in de Tweede Oorlog na de eerste gevechtshandelingen waarschijnlijk relatief rustig.

En dan komen we bij zijn gevangenneming, de weg die hij aflegde langs het politiebureau van Ede, 'De Koepel' in Arnhem, Kamp Vught, Kamp Amersfoort en zijn tewerkstelling in Fischeln bij Krefeld. In Fischeln is hij aan het einde van de oorlog bevrijd. Voor mij ligt de nadruk op wat er gebeurde in het vooroorlogse Duitsland en de perioden dat Frans in de kampen Vught en Amersfoort verbleef. Bij het verhaal over deze kampen heb ik de geschiedenissen van twee uit de gemeente Ede afkomstige geëxecuteerden opgenomen. In de eerste plaats betreft dat Hendrik Brouwer. Deze als enige uit Ede in Vught omgekomen was een bekende van mijn vader uit de kerk. Zijn verhaal vertelt over het einde van kamp Vught. De tweede betreft Bart van Elst. Al eerder verzamelde ik - in een ander verband - de geschiedenis van deze Bennekommer. Zijn geschiedenis heb ik in dit boekje opgenomen omdat het slot van dat verhaal is, dat in totaal 16 personen uit de omgeving van Ede in Amersfoort werden gefusilleerd. Dit verhaal is opgenomen als voorbeeld van wat er aan het einde van de oorlog in kamp Amersfoort gebeurde. Ten tweede omdat in Bennekom het plantsoen - waar ik samen met mijn kinderen de jaarlijkse dodenherdenking bijwoonde - naar hem is vernoemd. Aan het einde van het verhaal is een kort hoofdstuk opgenomen waarin ik probeer een beeld te schetsen van de consequenties in het verdere leven van Frans.

Ter informatie zijn een paar bijlagen opgenomen, waarnaar in de tekst wordt verwezen.

Doel

Deze publicatie is een bijlage bij de levensbeschrijving van mijn vader. Het doel is om het leven van Frans van Steenbeek (1918-1992) van kleur te voorzien. Ook al bevat juist deze geschiedenis een fors aantal zwarte pagina's. De zwart-wit informatie uit documenten en foto's uit het verleden vertellen deels wel een verhaal, maar de overige feiten vinden we meestal niet in onderzoek uit officiële documenten. Juist het verhaal achter de feiten geeft kleur aan het grijze verleden. Zo komen verhalen tot leven.

¹ Deels is er een overlap met de hierboven genoemde publicatie '*Levenspad van Frans van Steenbeek*'. Om deze publicatie afzonderlijk leesbaar te maken is deze informatie ook in dit boekje opgenomen.

Zoals Martin Bril ooit schreef:

*'Laat de feiten spreken, ook al zijn het oude feiten.
Onder feiten liggen verhalen,
die de verbeelding moeiteloos tot leven wekken
Blaas het stof eraf, en zie de drama's glinsteren.
Huiver en wees dankbaar.'*

Verantwoording

Als we kijken naar de tijdlijn zou het verhaal van Krefeld belangrijker kunnen zijn dan het verhaal van Amersfoort. Toch kies ik er voor om juist ook de periode Amersfoort nadrukkelijk te belichten, omdat deze tijd (hoewel relatief kort) samen met de tijd in Vught een enorme impact heeft gehad op het leven van Frans. Vooral ook de rol die Joseph Kotälla (1908-1979) daar speelde heeft voor Frans grote gevolgen gehad in zijn verdere leven. Krefeld daarentegen was naar mijn weten voor Frans geen pretje, maar minder heftig dan zijn verblijf in de kampen.

Mijn vader vertelde niet veel over zichzelf, maar juist over deze periode van zijn leven heeft hij zeer weinig gesproken. Om toch een beeld te krijgen van deze donkere jaren in zijn leven, heb ik een poging gedaan één en ander uit te zoeken. Gaandeweg kreeg ik een goed algemeen beeld van deze kampen. Vooral dankzij de stichtingen 'Nationaal monument Kamp Vught' en 'Nationaal monument Kamp Amersfoort'. Daarnaast heb ik uit mijn eigen geheugen en dat van directe familieleden één en ander kunnen opdiepen. Tenslotte moet niet onvermeld blijven dat ik de nodige informatie over het verblijf van Frans in het kamp Vught via een nader onderzoek van het NIOD² heb kunnen krijgen. Via het Rode Kruis heb ik één en ander kunnen achterhalen over het vertrek van mijn vader uit het kamp Amersfoort en de periode na zijn bevrijding in Fischeln (Krefeld).

In dit boekje geef ik alleen achtergronden weer, die ik als aanvulling relevant vind voor de beschrijving van zijn leven. Over de hier beschreven kampen is veel meer te vinden. Daarvoor verwijs ik graag naar (de sites van) beide eerder genoemde stichtingen:

- www.nmkampvught.nl,
- www.kampamersfoort.nl.

Naast de hiervoor genoemde sites zijn door mij boeken en andere bronnen geraadpleegd om de 'waarheidsvinding' te bewerkstelligen. Dit was soms lastig, omdat veel informatie natuurlijk gekleurd is door 'de beleving van de werkelijkheid' van de opstellers daarvan. Ook zelf zal ik daar last van hebben gehad bij het maken van dit boekje. Toch heb ik getracht het beeld van de kampen en hun bewoners zo objectief mogelijk weer te geven.

De informatie in deze publicatie is met zorg samengesteld. Ik kan echter geen enkele garantie geven over de juistheid van de gegevens. Deze juistheid dient u zelf te verifiëren.

Nadrukkelijk wordt door mij gepoogd de regels rond privacy na te leven. Indien u onverhoopt toch geen toestemming verleent voor het publiceren van uw eigen informatie kunt u contact opnemen. Uw verzoek tot wijziging of verwijdering wordt dan zo spoedig mogelijk verwerkt.

Achterin de publicatie zijn in bijlagen de bronnen (voor wat betreft zowel de tekst als de afbeeldingen) waaruit ik geput heb opgenomen. Het kan heel goed zijn, dat ik daar wat vergeten ben te vermelden. Als iemand als rechthebbende meent dat er nog een bron gemeld moet worden, hoor ik dat graag. In een paar gevallen is in de genoemde bron verwezen naar andere bronnen. Deze laatste bronnen zijn door mij niet overgenomen om de lijst van bronnen toch enigszins te beperken.

² Tegen een relatief geringe vergoeding aan het NIOD heeft Rene van Heijningen van dit instituut op mijn verzoek in april 2013 nader onderzoek gedaan naar het verblijf van mijn vader in het kamp Vught. Ook heeft hij mij geholpen aan nadere informatie over de buitencommando's Moerdijk en Breda (Duitstalig onderzoek van A. Pflock).

Het Duitsland van de jaren 30

In het boekje '*Levenspad van Frans van Steenbeek*' heb ik al aangegeven, dat de ontwikkelingen van het nationaalsocialisme in het vooroorlogse Hitler-Duitsland - en de gevolgen daarvan voor de Joden en christenen - werd behandeld op de jongelingsvereniging van mijn vader. Dit heeft bijgedragen aan zijn kennis over het Hitler-regiem en is zeker ook aanleiding geweest om zich passief te verzetten tegen datgene wat daarmee samenhangt.

Of hij heel concreet aan de bewuste avonden van de jongelingsvereniging heeft gedacht toen hij weigerde zich te melden voor de 'Arbeitseinsatz' weet niemand. Waarschijnlijk niet. Wel is bekend, dat hij zijn mening over het Nationaal Socialisme en de gevolgen voor de christenen in het Duitsland van Hitler niet onder stoelen of banken stak.

Ondertussen was er bij mijn vader al van alles bekend over wat dit regiem inmiddels te weeg bracht. Hij was in die tijd zelf ook veel bezig met theologie, omdat hij probeerde opgeleid te worden tot godsdienstleraar.

Het één heeft onlosmakelijk verband met het ander. In dit hoofdstuk probeer ik daarom een beeld te geven van wat er in de jaren 30 in dit kader gaande was in Duitsland.

Hitler als verlosser

In de aanvang van het regiem van Hitler werd in het begin van de jaren 30 een beweging in het leven geroepen. Deze 'Deutsche Christen' werd voorgesteld als een ultieme vorm van juist christendom, waarin de verbondenheid van de kerk en de (nazi-)staat op de voorgrond zou komen. Een goed verstaan van de Bijbel zou volgens deze beweging automatisch moeten leiden tot het aannemen van de Ariër Paragraph. Dit hield onder andere in, dat in het begin van de Endlösung de joodse invloed uit de maatschappij en dus ook uit de kerk moest worden geweerd. Joodse christenen en zij die daar banden mee hadden konden volgens die stelling geen (ambtelijke) werkzaamheden verrichten in de Duitse Kerk. Ook docenten met joodse achtergrond of banden werden stelselmatig uitgesloten. Het middel van moord werd daarbij niet uitgesloten. Een deel van de Duitse kerk kwam daartegen in verzet. Zij die zich schaarden achter de Barmer Thesen (1934) vonden dat het gedachtegoed van de 'Deutsche Christen' als nationaalsocialistische vooringenomenheid uit de kerk moest worden geweerd. Hoe ver die vooringenomenheid ging laat het dictee zien, waarin kinderen werd bijgebracht dat het nationaalsocialisme van Hitler een grotere verlossende werking zou hebben op hun leven dan Christus, wiens kruisiging als een 'verlies' in plaats van hun 'winst' wordt voorgesteld.

Een deel van een vertaald dictee dat in 1934 op een basisschool in München is afgenomen:

'Zoals Jezus de mensen bevrijdde van zonden en hel, zo redde Hitler het Duitse volk van de ondergang. Jezus en Hitler werden achtervolgd, maar terwijl Jezus werd gekruisigd, werd Hitler tot kanselier benoemd. Terwijl de discipelen van Jezus hun meester verloochende en in de steek lieten, zijn de zestien kameraden van Hitler voor hun leider gevallen. De apostelen hebben het werk van hun Heer voltooid. Wij hopen dat Hitler zijn werk zelf zal mogen voltooien. Jezus bouwde voor de hemel, Hitler voor de Duitse aarde.'

Barmer Thesen

De opstellers van de Barmer Thesen kwamen in mei van het jaar 1934, toen ook het getoonde dictee werd afgenomen, bijeen. Zij hadden de stellige overtuiging dat de tijd gekomen was om samen protest aan te tekenen tegen de ideologie en de politieke

machtswellust. Op duidelijke wijze wilden zij wijzen op Gods Woord om zo de gemeenteleden, die eigenlijk niet wisten welke houding zij moesten innemen, te leiden. Daarnaast meende de opstellers eenheid in de Duitse Evangelische Kerk van die tijd na te moeten streven. Op 16 mei zou volgens overlevering Karl Barth al in overleg geweest zijn met twee Lutheranen, waarin hij deze theologische verklaring zou hebben voorbereid. De uiteindelijke verklaring is opgesteld als product van de eerste Belijdende Synode van de Duitse Evangelische Kerk die te Barmen bijeenkwam. Deze bijeenkomst was gestart op 29 mei 1934 en nadat deze verklaring via een 'Reichsbruderrat' werd voorgelegd aan de 180 deelnemers van deze Synode is deze verklaring op 31 mei 1934 aanvaard. De (vertaalde) Barmer Thesen zijn als bijlage opgenomen op pagina 46.

Persoonlijke gevolgen

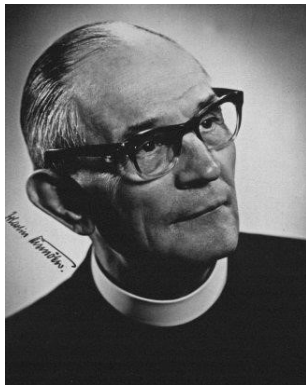
Het scharen achter of uitdragen van deze mening kon voor de Duitse theologen natuurlijk niet zonder gevolgen blijven. Er zijn er die moesten vluchten. Anderen werden gevangen gezet en er zijn er die ter dood werden gebracht. Van een drietal daarvan geef ik ter illustratie één en ander weer:

Karl Barth (1886 –1968)

Karl Barth was de hoofdauteur van de Barmer Thesen. Hij was – evenals zijn vader – theologisch hoogleraar ³. In 1934 was hij dat te Bonn. Hij werd natuurlijk als hoogleraar uitgesloten en kon met een vlucht naar Zwitserland verdere vervolging voorkomen. Niet dat dat makkelijk voor hem geweest is, maar hij kreeg daardoor wel de gelegenheid te blijven ageren tegen de fouten (met name de natuurlijke theologie) van het regiem van Hitler. Na de oorlog bleef hij zich ook verzetten tegen tweespalt in welke vorm dan ook. Een voorbeeld is zijn tegenstand op de antithese tussen christenen en niet-christenen (verzuiling).

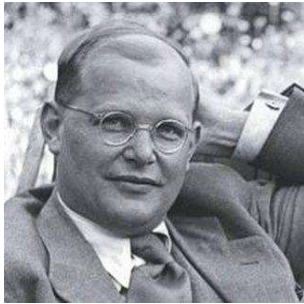
Martin Niemöller (1892-1984)

Martin Niemöller, werd door Hitler zelf als zijn 'persoonlijke gevangene' genoemd. Deze (dienstplichtige) duikboot-commandant uit de Eerste Wereldoorlog gaat daarna in 1919 theologie studeren en volgt aanvankelijk het gedachtegoed van de NSDAP. Ook bij hem ontstaat echter het verzet bij het gegeven dat mensen met joodse banden geen werk in de kerk mochten doen. Hij staat in direct contact met Hitler en Göring, maar weet niet te kunnen zwijgen. Hierdoor heeft hij de volle aandacht van de Gestapo en wordt naar aanleiding van één van zijn vlammende preken tegen Hitler (19-06-1937) gevangen gezet. Hij heeft vervolgens zeven jaar gevangen gezeten in de concentratiekampen Sachsenhausen en Dachau. Na de oorlog was hij nadrukkelijk pacifist.

³ Kenmerkend voor de theologie van **Karl Barth** is de uitdrukking: 'Senkrech von Oben' (Loodrecht/verticaal van boven). God openbaart zich loodrecht van boven en alleen in die openbaring is God te ontmoeten. Centraal in deze openbaring staat Jezus Christus. Daarbij kan alleen de Bijbel de bron van de Godskennis zijn. Hij wijst alle andere wegen van Godskennis af. Die zijn volgens hem vormen van natuurlijke theologie. Ook belangrijk is dat in zijn theologie geen enkele menselijke capaciteit een rol speelt in het verkrijgen van Godskennis. Alles wat een mens over God te weten komt is louter uit genade. Een ander belangrijk element in de theologie van Barth is het onderscheid tussen religie en geloof. Religie verstaat Barth als activiteit van de mens om een relatie met God te creëren. Geloof is wat de openbaring van God in een mens bewerkt. Daarmee is religie een negatief gekleurd begrip voor Barth.

Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)

Een andere niet onbelangrijke aanhanger van de Barmen Thesen was Dietrich Bonhoeffer⁴. Ook al was hij in 1934 werkzaam als predikant te Londen. Hij was iemand die nadrukkelijk heeft gekozen voor het verzet tegen de nazi-invoel op de Duitse Kerk. Niet alleen in het schrijven van bekende boeken, maar ook metterdaad. In 1943 was hij (financieel) betrokken bij de hulp aan joden die naar Zwitserland vluchten. Hiervoor werd Dietrich gearresteerd en is tenslotte - mede door zijn betrokkenheid met de groep officieren en daarmee met de kolonel Claus Philipp Maria

Schenk Graaf von Stauffenberg (kortweg Claus von Stauffenberg (1907-1944)), die op 20 juli 1944 de (mislukte) aanslag op Hitler pleegde - op 9 april 1945 door ophanging om het leven gebracht in het concentratiekamp van Flossenbürg. Ook andere leden van zijn familie hebben het verzet vanuit de protestante beweging moeten bekopen met hun leven.

Gedachtengoed van mijn vader

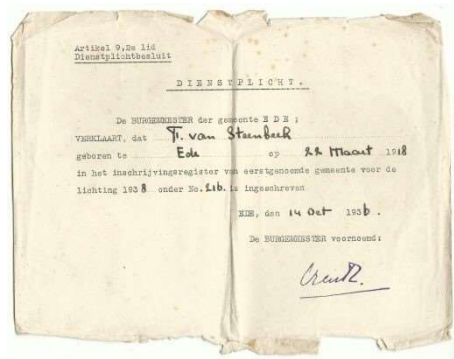
In het bovenstaande herken ik een aantal zaken, die betrekking hebben op mijn vader. Andere zaken juist weer niet. Heel concreet heb ik hem weinig over de Barmer Thesen of de opstellers daarvan horen spreken. Wel over de noodzaak die de kerk in Duitsland had om in verzet te komen. Toch zie ik een voor mij typerende overeenkomst. Als ik eens in een discussie met mijn vader stelde: 'Ik vind', kreeg ik van hem direct als antwoord: 'Dan hoop ik dat je dat in de Bijbel gevonden hebt.' Zijn zienswijze op het aanpassen van de Bijbel op de samenleving was voor hem niet bespreekbaar. De samenleving diende zich te houden (en eventueel aan te passen) aan de Bijbel. Een pacifist als Niemöller was hij echter zeker niet. Daarvoor had hij met te gebrekkig materiaal in de Grebbelinie gestaan. Het hebben van een goede bewapening om te verdedigen was voor hem dus wel belangrijk. Hij volgde de mondiale ontwikkelingen - en het ingrijpen daarop door middel van (dreiging met) oorlog - kritisch. Over kerkelijke verdeeldheid kon hij ronduit verdrietig zijn. De kreet '*Ook al is moeder ziek, je kunt haar niet verlaten.*' (van dominee Tukker ??) werd daarbij regelmatig van stal gehaald. Recentere discussies over de Barmer-thesen, zoals bij de kerkscheuring rond het hersteld verband, heeft hij niet meegemaakt. Ik kan dus niet weten hoe hij daarover gedacht zal hebben, maar heb daarover in het licht van dit hoofdstuk en mijn opvoeding wel een idee.

⁴ **Dietrich Bonhoeffer** was een luthers predikant en theoloog. Hij studeerde in Berlijn (1924-1927) en in New York (1930). In zijn proefschrift over het thema kerk besloot hij dat de kerk een *sanctorum communio* moest zijn, een gemeenschap van heiligen. De kerk mocht voor Bonhoeffer niet langer gewoon de plaats zijn waar over Christus werd gesproken, maar ze is het lichaam van Christus. Het werd zijn levenslange roeping om aan die opdracht te voldoen. Dietrich Bonhoeffer was verbonden - als theoloog en predikant - aan de luthers-evangelische Oudpruisische Rijkskerk. Bonhoeffer werkte na zijn studie onder meer als privédocent theologie aan de Friedrich-Willems Universiteit te Berlijn. Van 1933 tot 1935 was hij werkzaam in Londen als predikant. Onder het nazibewind vond Bonhoeffer de weg naar de Bekennende Kirche. Zijn toenmalige kerkelijk leidinggevende, bisschop Theodor Heckel, die een uitgesproken tegenstander van de Bekennende Kirche was, verklaarde Bonhoeffer in 1936 tot 'staatsvijand'. Bonhoeffer nam - als overtuigd monarchist en conservatief - deel aan de samenzwering tegen Adolf Hitler met als doel hem te doden. In 1939 vond Bonhoeffer aansluiting bij een geheime groep van hoge Abwehr-officieren die het naziregime omver wilde werpen en een deelvrede met de westelijke geallieerden wilden sluiten. Hij werd in april 1943 gearresteerd nadat ontdekt werd dat geld, dat werd gebruikt om joden te helpen ontsnappen naar Zwitserland, bij hem vandaan kwam. De aanklacht werd hoogverraad. Na de mislukte aanslag van 20 juli 1944 kwam zijn betrokkenheid met de groep officieren aan het licht en hij werd ter dood veroordeeld. Tot de voltrekking van het vonnis werd hij in diverse gevangenissen en concentratiekampen ondergebracht, als laatste in Flossenbürg. Het vonnis werd pas op 9 april 1945 voltrokken, minder dan drie weken voordat de stad werd bevrijd. Zijn laatste woorden: 'Dit is het einde, voor mij het begin van het leven.'

Militaire dienst

Op 14 oktober 1936 krijgt Frans van de toenmalige burgemeester Creutz het bericht dat hij is ingedeeld in de lichter 1938 voor het vervullen van zijn militaire dienst. Hij wordt ingeschreven onder nummer 216. Hoewel hij de vierde zoon in het gezin was, kreeg hij toch dit schrijven op basis van "Artikel 9, 2^e lid van het Dienstplichtbesluit".

Hoewel mij dat niet zeker is, is het niet onwaarschijnlijk dat de broers Geurt en Henk waren vrijgesteld vanwege hun werkzaamheden in de zaak van hun moeder. Volgens mij is in ieder geval ook de broer Gerrit voor de dienst opgeroepen.

Van de overige broers weet ik dat eigenlijk niet. Bij de feitelijke opkomst om zijn dienstplicht te vervullen werd de indeling iets nauwkeuriger. Vanaf dat moment behoorde hij tot de lichter 1938-III-160 en werd ingedeeld bij het 22e Regiment Infanterie. Op de foto staan zijn 'oorlogszakboekje'⁵ en zijn identificatie plaatje. Zo'n plaatje moest om de nek gedragen worden en bestond uit twee identieke delen. Wanneer iemand sneuvelde werd één deel afgebroken en met informatie over de vindplaats van het stoffelijk overschot doorgegeven aan

hogerhand. Frans kreeg zijn militaire opleiding in de Mauritskazerne. Deze kazerne stond relatief dicht bij zijn huis aan de Stationsweg te Ede en werd - net als de ernaast gelegen Johan Willem Frisokazerne - gebouwd in 1904.

In 1906 werd het de verblijfplaats van het 11^e Regiment Infanterie (vanaf 1913 omgenummerd tot 22^e Regiment Infanterie). Eerst werd deze kazerne simpelweg de Infanteriekazerne I genoemd en de Johan Willem Friso kazerne de Infanteriekazerne II. In 1934 kregen zij pas hun nieuwe naam. De kazerne is toen genoemd naar prins Maurits van Oranje. Tijdens de mobilisaties voorafgaand aan de beide Wereldoorlogen kwamen uit het hele land militairen naar het garnizoen van Ede. Voorafgaand aan de Tweede

Wereldoorlog verrees daarvoor achter de kazerne een enorm tentenkamp, omdat niet alle gemobiliseerde soldaten in de kazerne konden worden ondergebracht. Ook Frans werd in oktober 1939 gemobiliseerd. Tijdens WO II werd de kazerne gebruikt door de Duitse bezetter en werd de kazerne samen met de JWF-kazerne omgedoopt tot "Kommodore Bonte Kaserne". Na de Tweede Wereldoorlog was het een tijdelijk onderkomen voor de Canadese bevrijder en hierna kwam in 1946 de opleiding tot gewondenverzorger, die uitgezonden zouden worden naar Nederlands-Indië, naar de Mauritskazerne. In de jaren 50 was de Lucht Afweer School (LuAS) in de JWF en de Mauritskazerne gevestigd. Later

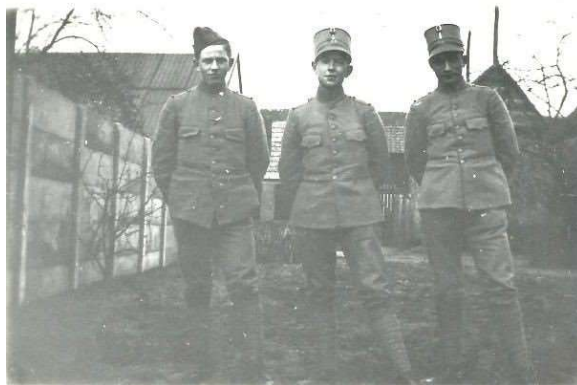
⁵ Een **oorlogszakboekje** diende als militair paspoort. Ook bevatte dit een uittreksel van het vertaalde op 27 juli 1929 gesloten verdrag van de Conventie van Genève of te wel "Het Verdrag voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de legers te velde, bekend gemaakt bij Koninklijk Besluit van 25 oktober 1821, Staatsblad Nr. 514." Ook bevatte zo'n boekje een drietal modellen voor respectievelijk een "Onderhandsch codicil", een "Olographisch testament" en een "Authentiek testament" met daarbij een uittreksel van het burgerlijk wetboek (art. 982 tot en met 999). Tenslotte waren achterin het zakboekje berichtenkaarten opgenomen, die "omtrent gewonden, zieken of overledenen van de Koninklijke Landmacht op voet van oorlog" ter informatie werden gezonden aan het "Informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis te 's Gravenhage".

werd op de kazerne de zogenaamde Stingerbol gebouwd. Dit was een simulator om te oefenen met het Stinger raketsysteem. Daarnaast werd daar ook gebruik gemaakt van PRTL's en 40L70G luchtdoelkanonnen. In 1981 was er de 25e Afdeling Lichte Luchtdoelartillerie gevestigd die deze 40L70G luchtdoelkanonnen gebruikten. (JvS: Zelf ben ik bij de stafbatterij van dit onderdeel in dezelfde kazerne gelegerd geweest als mijn vader Frans.)

Op deze foto staat Frans het meest rechts. Dit is volgens mij weer een typerend moment, waar hij als meest "serieuze" van het stel haast in het gelid staat. Van de dienstdienst van Frans in de jaren 1938-1939 is niet zo heel veel bekend. Wel had hij een dienstmakker in de persoon van Evert Troost. Dit werd voor ons - als kinderen van Frans - "ome" Evert die met "tante" Jo en hun dochter Hennie in Rijswijk (ZH) woonden. Volgens mij staat Evert naast

Frans op de foto. Zij kwamen later regelmatig bij elkaar op bezoek. In het jaar 1975 is Frans met zijn gezin op vakantie geweest in de portiekwoning van Evert en Jo te Rijswijk. Frans heeft nooit een hekel gehad aan de militaire dienstdienst. Hij had natuurlijk ook het geluk dat hij tijdens zijn militaire opleiding erg dicht bij zijn ouderlijk huis gelegerd was. De kameraadschap (met name ook in het begin van de oorlog) heeft hij als goed ervaren. Daarbij vond hij het thuisfront ook erg belangrijk. Hij heeft/had graag militairen dat vervangende thuis geboden.⁶ Ook in zijn dienstdienst was hij schijnbaar regelmatig zelf thuis met dienstmaten. Naast de hier getoonde foto zijn er ook foto's dat leden van de familie van Frans zijn uniform dragen.

Ook toen zijn zoons in dienst moesten, had hij altijd belangstelling. Daarentegen ook goede raad voor de zaken die het met zich mee kon brengen. Mij werd voor mijn opkomst het één en ander van ds. Poort (een in onze kringen bekende legerpredikant) voorgesteld om eens door te lezen. Tijdens mijn dienstdienst (toen ik serieus overwoog deel te nemen aan een vredesmissie) gaf hij me stof te nadenken over het aan een front zijn, waarin hij achteraf gezien, wat betreft deze missie, groot gelijk heeft gehad. Ik heb me na dat advies niet als vrijwilliger gemeld. Frans vond het trouwens schitterend om begin 1981 het jasje, de stropdas en de baret van zijn zoon Jaap even te passen. Een heel andere en spontane 'militair', maar hier was hij natuurlijk thuis.

⁶ Er was in zijn latere gezin ruimte om een dienstplichtige, die weinig thuis kon zijn vanwege de afstand, op te vangen. Dit betrof Gerrit Wichman. Later heeft Frans gesolliciteerd als huisvader voor het Protestants Militair Tehuis in Ede. Deze sollicitatie liep voor hem tenslotte op niets uit.

De tweede wereldoorlog

De eerste dagen

Als met de Duitse inval in Polen de Tweede Wereldoorlog een feit is, werd op 29 augustus 1939 het Nederlandse leger gemobiliseerd. Voor Frans gebeurde dat nadat de militaire opleiding was afgerond. Frans werd toen gelegerd aan de Grebbeberg te Rhenen. Hier waren onder andere twee regimenten van de infanterie uit Ede gestationeerd.

Het 10^e Regiment dat vanaf 1922 in Ede legerde, vertrok per trein naar het mobilisatiecomplex in Haarlem om vervolgens naar hun oorlogsbestemming in de Grebbelinie te gaan. Dit regiment kwam terecht op posities in Veenendaal, De Klomp en Ederveen waar men stellingen en barakken ging bouwen, o.a. in het Fort aan de Buursteeg⁷. Een commandopost werd ingericht in een garage in De Klomp en er werden voorposten gegraven in Ederveen. Hier verweerde men zich tijdens de Meidagen van 1940 hevig, toen twee Duitse bataljons langs de Rijksweg en de spoorlijn oprukten naar de Grebbelinie. Men slaagde erin om de aanval af te slaan met steun van artillerie.

Het ondersteunende vuur van 4^e Regiment Artillerie (opgeleid in de Van Essen Kazerne te Ede) lag dermate goed dat de Duitse commandant er vanuit ging dat men aanwijzingen kreeg van de Edese bevolking. Het gevolg was een gedwongen evacuatie van het dorp op 12 mei. De mensen trokken naar Wekerom en Otterlo, of zochten een veilig heenkomen in het bos.

Het 22^e Regiment – waarbij Frans diende – was het tweede infanterieregiment van het garnizoen dat in Ede was gelegerd. Vanaf juni 1939 betrok men de nieuwe Elias Beeckman Kazerne (waar later de oudste zoon van Frans is opgeleid). Kort na de afkondiging van de mobilisatie ging het regiment naar de oorlogsbestemmingen Renswoude en Overberg in de Grebbelinie. De staf nam zijn intrek in De Dennen. Men verdedigde o.a. het Werk aan de Schalm⁸, de Slaperdijk⁹ en het

⁷ Het **Fort aan de Buursteeg** is één van de grootste en belangrijkste verdedigingswerken van de Grebbelinie. Het werd in 1786 aangelegd op de plaats waar de Buursteeg en de Slaperdijk elkaar kruisen.

Vanwege de omvang van het fort konden de enige honderden militairen bivakkeren binnen de vestingwallen. Het bood ruimte voor Britse soldaten in de oorlog van 1794-'95 tegen de Fransen, lag in de frontlijn tijdens de meidagen van 1940 en was een Duits steunpunt toen de geallieerden vanuit Ede naderden. Er bestaan plannen om het bezoekerscentrum van de Grebbelinie in dit fort te realiseren.

⁸ De **Batterij aan de Schalmdijk** is een aarden verdedigingswerk in de Grebbelinie, omgeven met natte grachten. Al bij de aanleg van de linie erkende men het belang van deze strategische positie, omdat hier drie dijken bij elkaar kwamen die de vijand toegang konden verschaffen tot de Emminkhuizenberg. Aanvankelijk dacht men aan een hoornwerk, gedekt door een redoute. Men veranderde echter van inzicht en liet in 1786 in 'de bogt van den Slaaperdijk' slechts de redoute aanleggen, bedoeld om de sluis in de Juffrouwwijk te dekken tegen 'eene vijandelijke onderneming'. Tijdens de mobilisatie werd het werk meegenomen in de versterkingen van de Valleistelling. Soldaten van het 22e Regiment Infanterie groeven tijdens de mobilisatie in 1939/'40 loopgraven in en om De Schalm. Op 13 mei 1940 kwam het gebied onder vijandelijk vuur te liggen. Eén soldaat, H. Buurman, kwam daarbij om het leven. Versperringen in de Schalmdijk, een s-kazemat voor lichte mitrailleur en de restanten van een gietstalen kazemat getuigen van deze periode.

⁹ In de Gelderse Vallei ligt tussen een Veenendaal en Renswoude een merkwaardige dijk. Vanaf het dijklichaam is nauwelijks water waar te nemen; geen rivier, zee of meer lijkt het gebied te bedreigen. De naam **Slaperdijk** vertelt genoeg. Zolang de dijk tussen Wageningen en de Grebbeberg niet doorbreekt, kan de Slaperdijk blijven rusten. De Arnhemse weg tussen De Klomp en Renswoude doorsnijdt de dijk en vormt zodoende een coupure. Deze opening kan nog steeds afgesloten worden met balken, die worden bewaard in een kleine loods. Tijdens de meidagen '40 vormde dit gebied het 'steunpunt Slaperdijk', dat verdedigd werd door de 2^e sectie M.C. van het 22^e Regiment Infanterie. Men verdedigde zich succesvol tegen het 368^e Duitse Regiment Infanterie.

Werk aan de Engelaar¹⁰. De Duitse aanval op Nederland in de meidagen van 1940 begon op 10 mei en betekende voor Nederland het begin van de Tweede Wereldoorlog. Het 22^e regiment lag in de flank van het Duitse leger dat op 13 mei een poging deed om de Grebbelinie bij Scherpenzeel te doorbreken. De Nederlanders bleken in staat de aanval van de Duitse 227^e Infanterie Divisie te weerstaan. De Duitsers hadden in de voorbereidingen al veel last ondervonden van Nederlands artillerievuur, en werden door een puike samenwerking van artillerie en infanterie op 13 mei (na aanvankelijk wel enkele posities te hebben veroverd) teruggeworpen door de felle Nederlandse tegenstand. Hierop trokken de drie ingezette Duitse regimenten zich terug om een nieuwe aanval op 14 mei te ontplooiën. Ondanks dit (spaarzame) succes werd rond 16.00 uur op 13 mei vanuit het commando Veldleger de evacuatieopdracht voor de gehele Grebbelinie gegeven. Pas om 09.00 uur op de 14de kwamen de Duitsers erachter dat de Nederlanders waren vertrokken. Deze late ontdekking kwam onder meer omdat enkele batterijen artillerie achtergebleven waren om de schijn van voortdurende bezetting op te houden. Die opzet slaagde volledig. Zelfs in de morgen van 14 mei moesten Duitse eenheden nog plaatselijke gevechten leveren met achtergebleven Nederlandse eenheden. De rest van de Nederlandse troepen was teruggetrokken op de Vesting Holland Oost.

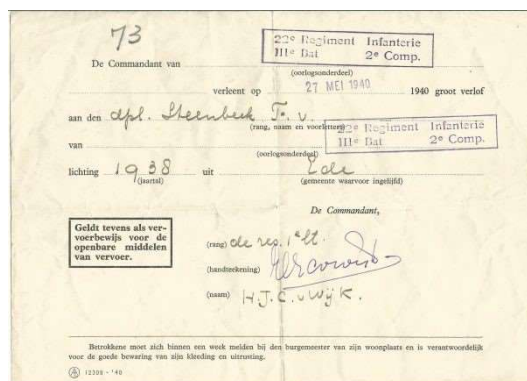
Uiteindelijk bleek de verdediging van de Grebbelinie - als totaal - een absoluut ongelijke strijd. Hun aantal en hun mate van training, maar ook het materieel wat aan de Nederlandse soldaten was verstrekt stond in geen verhouding met dat van het Duitse leger. Na het bombardement van Rotterdam in de vroege middag van 14 mei legde het Nederlandse leger (behalve in Zeeland) de wapens neer, en capituleerde op woensdagmorgen 15 mei, waarna de Duitse bezetting een feit was.

Eén van de weinige dingen die hij van de tijd vertelde, was dat hij op de Grebbeberg een vreemd conflict gewaar werd. Op de koppel van de Nederlandse militairen stond in die tijd "God zij met ons". De soldaten van het Duitse leger hadden daar "Gott mit uns" staan.

De eerste jaren

Na de capitulatie van Nederland werd het leger weer gedemobiliseerd. Op 27 mei 1940 werd Frans daarbij het administratieve Groot Verlof verleend. Los van het gegeven dat hij nog zijn dienstkleiding en uitrusting had te bewaren, was hij dus ontslagen uit de actieve dienst. Uit dit stuk weten we dan ook, dat hij binnen het 22^e Regiment Infanterie behoorde tot de 2^e compagnie van het IIIe bataljon. Omdat hij geen onderofficier of officier was, kreeg hij niet te maken met de krijgsgevangenschap die aan het begin van de oorlog wel voor de gegradueerden heeft gegolden.

De eerste jaren van de bezetting is in Ede vrij rustig verlopen. Daar waar in Veenendaal de oudere jeugd regelmatig de confrontatie met de WA zocht, was het overgrote deel van de bevolking van Ede rustig en gewoon weer aan het werk. In Ede was in deze jaren wel enig verzet, maar dat beperkte zich toch veelal tot kleine zaken en de grotere acties

¹⁰ De **Engelaar** is, zoals Daatselaar en Roffelaar, genoemd naar een boerenhofstede. De uitgang(-laar) duidt op een open plek in het bos. En daar ligt momenteel een op het oog bescheiden vestingwerkje uit 1799. Het had echter een belangrijke functie in de voorposten van de Grebbelinie. Het deed dienst als accesspost op de Groeperkade en beschermde het damsluisje in de Lunterse Beek, dat diende om het voorterrein te inonderen. Aan het einde van de 19e eeuw waren de grachten geheel dichtgegroeid en toen de schans werd opgenomen in de Stelling van de Gelderse Vallei in 1939/'40 hadden de soldaten van kapitein Moquette veel graafwerk te doen. In de hoge wallen welteverstaan, want het voorterrein was niet geschikt om stellingen te bouwen. Op 12 mei 1940 viel hier een verkenningseenheid aan, op 13 mei het 2e bataljon van het 312e Duitse Regiment. Ze hadden de grootste moeite om de 64 verdedigers tot overgave te dwingen.

beperkten zich al helemaal tot een relatief zeer kleine groep (waartoe net als in Bennekom bijvoorbeeld de familie De Nooij behoorde). Pas kort voor, tijdens en net na de operatie Market Garden komt in Ede het actieve verzet wat meer tot leven. Ook burgers ervaren dan meer de gevolgen.

Zo ook familieleden van Frans. Broer Geurt was aan het einde van de oorlog takkenbossen aan het laden op de Buunderkamp. Hij meende een klein flesje te zien liggen en schopte het weg om het paard er niet op te laten trappen. Het bleek echter geen eau-de-cologne flesje te zijn, maar een soort landmijn. Gevolg was uiteindelijk, dat een deel zijn been geamputeerd moest worden. In het kader van de "Wiedergutmachung" werd mijn ome Geurt van Steenbeek - tot lang na de oorlog - orthopedisch geholpen vanwege de Duitse regering.

Van Frans zelf is van de eerste jaren van de oorlog niet veel bekend. Ook voor hem zal de oorlog vrij rustig verlopen zijn. Hij had zijn werk, de kerk en het jeugdwerk. Frans kwam niet in het actieve verzet terecht. Hij was geen vechter. Hij had echter zijn mening over het gedachtengoed van de bezetters. Hij weigerde dan ook om in de Arbeitseinsatz te gaan werken.

Zijn broer Henk was voor de oorlog (op 01 juni 1938 te Ede) getrouwd met Geurtje van de Kraats. Zij waren aan de Sportlaan gaan wonen. Zijn broer Jan trouwde (op 07 juli 1940 te Ede) met Elisabeth Jansen. Daardoor werd Frans niet alleen zwager, maar ook "ome Frans". Een titel waar hij best blij mee geweest zal zijn, want hij had zelf ook absoluut een voorkeur voor "zijn" ome Frans Bakkenes. Overigens kon Frans altijd goed met zijn oomzeggers opschieten. Daarbij hielp, dat hij altijd wel wat te snoepen op zak had. Voor zichzelf, maar ook voor anderen.

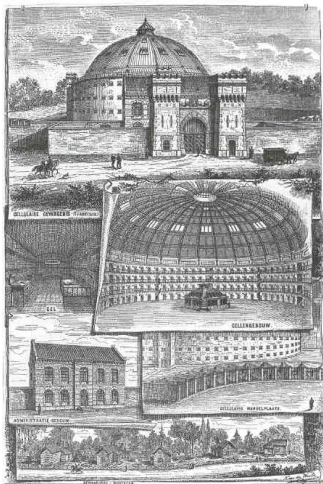
Opgepakt

Begin 1943 laat Frans van Steenbeek bij een plaatselijke fotograaf foto's maken. De aanleiding zal zijn 25ste verjaardag zijn geweest. Hij heeft toen niet kunnen denken dat deze foto's voor zijn familie nog heel belangrijk geworden zijn als tastbare herinnering in de komende twee jaren.¹¹

Zijn mening over het Nationaal Socialisme van Hitler-Duitsland stond al enige tijd vast. Op zich was ook bekend dat mijn vader een mening had over het deelnemen aan de Arbeitseinsatz. Hij was echter niet ondergedoken om zich hieraan te kunnen onttrekken. Hij ging gewoon niet. In Ede leek dat echter niet zo'n groot probleem. Er was nog niemand opgepakt voor het zich onttrekken aan deze verplichting. Schijnbaar had het ook voor niemand in de handhavende macht enige prioriteit. Uit latere correspondentie weten we hoe halfslachtig de commissaris van politie was.

Toch werd er schijnbaar wel over gesproken. Een naast familielid van mijn vader heeft – waarschijnlijk met enige trots en absoluut zonder kwade bedoelingen – verteld dat Frans zich bewust schuldig maakte aan het 'delict van werkweigering'. Dit had beter niet gedaan kunnen worden. De betreffende vrouw die het verhaal hoorde gaf dit namelijk door aan de Sicherheitsdienst. Op verzoek van deze dienst werd Frans op 13 april 1943 in zijn ouderlijk huis gearresteerd.¹²

Frans heeft vervolgens vastgezet in het politiebureau dat toen nog aan de Artillerielaan in Ede stond. Eind 1940 was dit bureau in gebruik genomen, nadat het politiebureau van begin 1939 tot eind 1940 gevestigd geweest is in Villa Dorpzicht aan de Notaris Fischerstraat.¹³ Lang werd Frans niet in dit politiebureau gevangen gehouden. Exact wanneer is niet bekend, maar hij is al vrij snel overgebracht naar de door Johan Frederik Metzelaar ontworpen Koepelgevangenis aan de huidige Wilhelminastaat 16 te Arnhem.¹⁴

De aankomst in 'De Koepel' is niet bekend. Wel bekend is, dat Frans, zonder vorm van proces en zonder dat zijn familie in kennis werd gesteld, een week na zijn arrestatie op 20 april 1943 overgeplaatst is naar het in januari 1943 in gebruik genomen 'Konzentrationslager Herzogenbusch' te Vught.

¹¹ Foto zoals hier afgedrukt heb ik gekregen van een dochter van Johannes Jonker (*29-05-1920 †28-01-1999) die samen met mijn vader in 1944/1945 in Fischeln bij Krefeld verbleef.

¹² Voor zover bekend is Frans ook de enige gebleven in Ede die voor dit delict gearresteerd is.

¹³ Na de oorlog - in 1946 - is het politiebureau naar de hoek van de Stationsweg en de Breelaan verhuisd. Het politiebureau werd toen gevestigd in de in 1928 gebouwde villa Heesterheide, waarbij het gebouw van een nieuwe schil in traditionele stijl is voorzien. De verbouwing tot politiebureau is al wel in de oorlog gestart en besloeg de periode 1941-1947.

¹⁴ Momenteel (maart 2020) wordt dit gebouw – waar het huis van bewaring (penitentiare inrichting De Berg) gesloten wordt – gebruikt voor vergaderingen en evenementen.

Kamp Vught

In de bossen bij Vught bevinden zich ook vandaag nog resten die getuigen van wat daar gebeurde in de periode van januari 1943 tot september 1944. Deze restanten hebben deel uitgemaakt van het enige concentratiekamp naar Nazi-Duits model in Nederland: Konzentrationslager Herzogenbusch. Kamp Vught, zoals dit concentratiekamp gebruikelijk werd genoemd, was geen vernietigingskamp. Wel was het een uitwas van een totalitair nationaalsocialistisch systeem, dat zijn tegenstanders monddood probeerde te maken door hen op te sluiten, te vernederen, te mishandelen en te vermoorden. In nog geen twee jaar zijn hier ruim 31.000 gevangenen gedurende kortere of langere tijd vastgehouden. Ruim 700 ervan vonden er de dood. Voor de 12.000 Joden was kamp Vught de eerste halte op weg naar de vernietigingskampen in Polen.

Geen mens, maar een nummer

Op 20 april 1943 arriveerde Frans van Steenbeek – als Häftling 6289 – als één van de vele gevangenen in dit kamp. Hij zou daar geïnterneerd blijven tot hij op 26 januari 1944 naar kamp Amersfoort werd overgeplaatst. Bewust noem ik hier zijn nummer. Dat was alles wat de gevangenen daar waren. In één van de boeken die ik raadpleegde wordt melding gemaakt van het feit dat de gevangenen géén man of mens mochten worden genoemd. Het waren niet meer dan Häftlingen met een nummer en een kenteken. In de Duitse kampen droegen de verschillende groepen gevangenen op hun kleding namelijk gestandaardiseerde merken. (Over deze kentekenen is op pagina 48 een afzonderlijke bijlage opgenomen.) Frans is niet de hele tijd in het kamp zelf opgesloten gebleven. Hij heeft ook behoord tot de buitencommando's Moerdijk en Breda. (Daarover later meer.)

Algemeen

De bouw van het kamp Vught werd in 1942 gestart. Om het kamp heen liep een door de gevangenen gegraven gracht. Aan beide kanten stond prikkeldraad. Delen van de omheining hebben onder stroom gestaan. Om de honderd meter stond er een wachttoren. Er stonden bewakers op met mitrailleurs en schijnwerpers. Het kamp was 1 kilometer lang en 350 meter breed. Het was daarmee qua opzet, uitvoering en grootte te vergelijken met concentratiekamp Dachau. De nominale

maximale capaciteit van het kamp bedroeg 15.000 mensen. Er werden Joden, politieke gevangenen, Roma en Sinti, verzetsstrijders, Jehovagetuigen, homoseksuelen, zwervers, criminelen en zwarthandelaren gevangen gehouden. De laatste twee groepen werden (naast van oorsprong Duitse criminelen) vaak ook ingezet als Capo¹⁵ bij een Arbeitskommando. Als bijlage (pagina 49) is een plattegrond van het kamp Vught opgenomen.

Schutzhaftlager

In eerste instantie is Frans in barak 20 afdeling B gevangen gezet.¹⁶ Op enig moment is Frans overgeplaatst naar barak 12. Barak 20 was onderdeel van het Schutzhaftlager. Hier zaten mensen gevangen, die door de Sicherheitspolizei ervan werden verdacht de veiligheid van 'staat en volk' in gevaar te hebben gebracht. Verdenking was voldoende, rechtspraak werd in vele gevallen overbodig geacht. Wel moest er een Schutzhaftbefehl

¹⁵ Een Capo was een gevangene in een nazi-kamp, die als taak had toe te zien op een Arbeitskommando. Een Capo moest voor de SS het werk van de gevangenen begeleiden en hij was verantwoordelijk voor hun resultaten. Capo's, die in de terminologie van de nationaalsocialisten Funktionshäftlinge werden genoemd, kregen voor hun verdiensten verschillende privileges, bijvoorbeeld alcohol.

¹⁶ Bron: 1^e stamkaart Vught en brief van Edese commissaris van politie inzake nadere informatie of Frans nog in leven was.

in Berlijn aangevraagd worden. De Joden in Schutzhaft hadden een eigen barak (nummer 15) en werden aanzienlijk slechter behandeld dan de andere gevangenen. Zij waren (naast dat zij Jood waren) gearresteerd voor één of andere vergrijp. Vooral de overtreding van tegen hen gerichte bepalingen. Zij droegen als kenteken een dubbele driehoek, waardoor weer de vorm van een davidsster ontstond.

Frans werd geregistreerd als 'ASO', een afkorting die de Duitsers gebruikten voor de categorie gevangenen die zij 'asocialen' noemden. Daaronder verstonden de Duitsers mensen die om uiteenlopende redenen waren gearresteerd, daar zij zich in hun ogen 'onaangepast' gedroegen. Hieronder vielen diegenen die zich met de handel in distributiebonnen (geheeld, vervalst, verduisterd of gestolen) hadden verrijkt, zwarthandelaren, clandestiene slachters, 'contractbrekers' (mensen die erin hadden toegestemd om in Duitsland te gaan werken, maar daar later op waren teruggekomen) en mensen zoals mijn vader, die weigerden om in Duitsland te gaan werken. Frans droeg als 'ASO' daarom in eerste instantie een zwarte driehoek.

Vanaf het najaar van 1943 arriveerden ook gevangenen vanuit België (en Noord Frankrijk) in het Schutzhaftlager. Deze ter dood veroordeelden werden vrij snel na aankomst ter dood gebracht. Frans was toen al uit het Schutzhaftlager.

Polizeiliches Durchgangslager

Poliz.H. 668 van Steenboek, Frans Bl. 13
Geb.: 23.3.18 zu Ede ARCHIEF KAMP VUGHT
Led. Ev.
Wohnort: Ede.
Angeh: Mutter,
Ede, Stationsweg 17.
Beruf: Tapezierer.
Dangel: 20.4.43. Am 28.8.43 vom KL.He. ins P.D.L.
überstellt am 26-1-44.

In verband met een interne 'reorganisatie' is op 28 augustus 1943 de administratieve status van Frans veranderd. De bevolking van het Schutzhaftlager werd gesplitst en er kwam een nieuwe kampafdeling: het Polizeiliches Durchgangslager (PDL). Frans werd overgeplaatst naar het PDL en kreeg een nieuw P-nummer in plaats van een ASO-nummer. Ook droeg hij vanaf dit moment een ongekleurde, in plaats van een zwarte driehoek. Mijn vader was nu een Polizei-Häftling, hetgeen wilde zeggen dat de Duitse politie nog geen beslissing had genomen over zijn verdere behandeling. Het nieuwe nummer werd P668. De statusverandering viel samen met het feit dat hij in kamp Vught terugkeerde van het Arbeitskommando Moerdijk en Frans werd geplaatst in barak 13. Op de oude stamkaart zien we dat hij al eerder verplaatst was naar barak 12 en dat ook op de oude stamkaart zijn nummer gewijzigd is.

De barakken

Een barak bestond uit twee gelijke afdelingen. A en B. Elke afdeling omvatte een slaapzaal, een eetzaal, een waslokaal, W.C. en een portaal waar de deuren van W.C., waslokaal, eetzaal en buitendeur op uit kwamen. Om in de slaapzaal te komen, moest men eerst door de eetzaal. In de slaapzaal stonden de ijzeren kribben (drie hoog) met papieren strozakken. In elke afdeling was in de slaapzaal plek bedacht voor 150 à 200 gevangenen. De bedden stonden in vier rijen van twee naast elkaar. Daartussen liepen paden van ca. één meter breed. De eetzaal was voorzien van tafels en houten banken. Aan elke

tafel was plaats voor 12 personen (2 rijen van 6). De barakken stonden twee aan twee met de fronten, waarin de buitendeuren waren, gespiegeld tegenover elkaar. Tussen twee barakken liep een beklinkerd pad van ca. 2½ meter breed. De ruimte tussen de rugzijden van de barakken was begroeid met boompjes en struiken, soms in gebruik voor een bloementuintje, maar daar mochten de gevangenen niet komen.

Het dagelijks leven

In de publicaties van voormalige gevangenen vond ik juist voor het dagelijks leven een grote aandacht. Op zich logisch, omdat men echt van dag tot dag geleefd zal hebben. Ik geloof ook niet dat Frans van Steenbeek grootse plannen voor de toekomst gemaakt zal hebben.

Dagritme

In gevangenschap is juist het dagritme enorm belangrijk. De normale dag was afhankelijk van het seizoen. In de winter duurde deze tussen opstaan en naar bed gaan van 05:15 uur tot 20:45 uur. 's Zomers werden de gevangenen een half uur eerder gewekt. Om zeven uur 's morgens (in de zomer 06:30 uur) en zes uur 's avonds (in de zomer 18:30 uur) begonnen de appels. Die normaal zo'n half uur, maar soms (veel) langer duurden. Tijdens het ochtendappel werden de binnencommando's geformeerd, waarna men aan het werk ging. Op de zondagen werd er 's morgens gewerkt. De middag was in principe vrij. Als er tenminste geen luizencontrole, strafexercitie of iets anders was. Zo moest men eens twee uur lang met het hele Schutzhaftlager het bevel 'Mützen ab/Mützen auf' 'oefenen'.

Voeding

De kampvoeding was natuurlijk – vooral door het gebrek daaraan – een belangrijk onderdeel van het dagelijks leven. Na het erbarmelijke begin, wat Frans net niet meemaakte, bestond het warme kamp-eten uit aardappelsoep, andijviesoepp of koolsoep, waarin men enkele dagen per week gort of witte bonen ontdekte. 's Avonds kregen de gevangenen wel eens een halve liter pap. Voor de rest dagelijks een portie brood met, enkele malen per week, margarine, worst of kaas.

Kleding en schoeisel

Uiterlijk en kleding ondergingen bij vele gevangenen al direct bij binnenkomst of later een ingrijpende verandering. Als 'pak' droegen de gevangenen dunne gestreepte zebepakken (bestaande uit een blauw/wit gestreept jasje, broek en muts). Bij zo'n pak hoorden een truitje, een

hemd, een onderbroek en (voor de winter) een zebra-overjas en handschoenen. Het hebben van slechts één stel kleren (inclusief ondergoed) was een straf op zich. Bedenk daarbij dat het dragen van natte kleren, waartoe men steeds gedwongen was. Een grote kwelling was het schoeisel. Deze veroorzaakten veel pijn en verwondingen. Sokken werden niet bij de kampkleding verstrekt.

Medische verzorging en hygiëne

De eerste voorzieningen voor de zieken bestonden uit één injectiespuit, één thermometer en als geneesmiddelen alleen aspirine. Norit – wat vaak nodig was – werd door de gevangenen zelf gemaakt van houtskool. De Lagerarzt was nauwelijks geïnteresseerd in de gezondheidstoestand van de Häftlingen en het hoofd van het Krankenrevier was iemand met veel kampervaring, maar hij had geen enkele medische of verpleegkundige opleiding. Pas in mei 1943 kwam in deze erbarmelijke toestand verbetering na een incident met een schotwond en de daarop noodzakelijke amputatie van een been. Onder andere door Philips, waarvoor ook gevangenen in het kamp werkten, is toen – na de totstandkoming van de Krankenbau in juli 1943 – een goed ingericht en werkend ziekenhuis ingericht.

Ondertussen is voor Frans bij zijn aankomst in maart 1943 al wel een medisch dossier aangelegd bij zijn keuringsopname in het kamp. Allereerst is daarin het formulier 'Fragebogen für Haftlingen' (vragenlijst voor gevangen) te vinden. Daarop staan zeer veel vragen, waarvan de meeste met 'keine' of 'nein' beantwoord zijn. Door de wel ingevulde vragen (naast de personalia zoals naam, beroep, geboortedatum en -plaats, woonplaats, religie, burgerlijke staat en aantal kinderen) weten we dat Frans bij aankomst 1,70 meter lang was en 60 kilo woog. Verder wordt als signalement vermeld dat hij blond haar, blauwe ogen en een ovaal gezicht had. Van zijn moeder wordt als leeftijd 68 jaar vermeld (terwijl zij toen 65 was). Van zijn vader wordt vermeld, dat deze op 48-jarige leeftijd is overleden ten gevolge van 'Krebs' (=kanker). Tot mijn eigen verrassing zie ik op het formulier verder dat mijn vader geleden zou hebben aan epilepsie en daarvoor behandeld was door Dr. Rüdersdorff, Stationsweg 87 te Ede¹⁷.

1. Lagerarzt
Kons. Lager Herzogenbusch.
A2. 14 B.
Betr.: Aufnahme - Untersuchung
Herzogenbusch, den 20.4.43
Fr. 0289 Name: van Steenbeek, Frans
geb. 22.3.18 zu Ede
An die Politische Abteilung des KL Herzogenbusch.
Der Betr. wurde heute zur Aufnahme - Untersuchung vorgestellt.
Ein krankhafter Befund wurde nicht erhoben
Er leidet an: ..keine..
narben: ..keine..
Bemerkungen: ..keine..
Größe: 1.70 Gewicht: 60 Kg.
Filzläuse: ..keine..
Der 1. Lagerarzt des KL He.
i.A.
Unterscharführer

Vreemd genoeg heb ik daarvan nooit geweten¹⁸. Tenslotte is als vraag over de scholing ingevuld dat Frans de 'Volkschule' van Ede bezocht heeft van 1924-1932 en daar normale 'Leistungen' had en niet is 'sitzen geblieben'.

Van dit keuringsonderzoek wordt op 20 april 1943 – een maand na aankomst van Frans – door de 'Lagerarzt des Konzentrationslager Herzogenbusch' melding gedaan 'An die Politische Abteilung' (= de politieke afdeling van het kamp). Daarbij wordt vermeld dat Frans geen 'Filzläuse' (= schaamluis) had. Schijnbaar vond men het nodig om hier standaard op te controleren.

Ondanks de slechte medische omstandigheden in het kamp, was de administratie van met name het medische dossier voor mei 1943 toch zeer nauwgezet. Er zal aan de zijde van de medische stand in het kamp toch sprake geweest zijn van 'Deutsche Gründlichkeit'. Zo zien we ook, dat er per gevangene nauwgezet werd bijgehouden dat

¹⁷ Dit was dokter Hendricus Carolus Rudersdorff (1883-1958) die werkzaam was in het Julianaziekenhuis aan de Stationsweg te Ede. In 1932 was dit ziekenhuis gesticht en in 1935 werd koninklijke toestemming verleend om het ziekenhuis 'Julianaziekenhuis' te gaan noemen. Het ziekenhuis zal in de oorlog overigens die naam niet gedragen hebben. In 1944 vorderde de bezetter het ziekenhuis voor eigen gebruik.

¹⁸ Toen mijn broer onderzoeken onderging inzake epilepsie is naar mijn weten ook nooit gesproken over het feit dat mijn vader daaraan geleden zou hebben. Mogelijk dat het melden van deze aandoening aanbevolen werd om minder belastend werk te doen?

zij de ziekenboek gezocht. Daarbij werd vermeld met welke 'Krankheit' zij te maken hadden en welke 'Verordnung' de gevangene kreeg.

Nr. 6209 Name: Steenbeek Vorname: Frans		
Tag	Krankheit	Verordnung
16-5-43	Geschwür 3. 4. finger linke Hand	Schwefelsalbe
21-5-43	—	Yodjodsalbe
24-5-43	—	—
27-5-43	Angina	Prontosil.
20-5-43	Handgeschwüren	Lebertran s. rub
31-5-43	—	—
2-6-43	—	—
4-6-43	—	Perubron s. rub
7-6-43	—	—
12-6-43	—	—

© NIOD, 250g, Archief Vught, Konzentrationslager

We zien op de kaart van Frans dat hij van 16 mei 1943 tot en met 12 juni 1943 behandeld is aan 'Handgeschwüren' (=zweren) aan de 3^e en 4^e vinger van zijn linker hand. Ook dat hij op 27 mei daarnaast angina had. Er staan verschillende voorgeschreven behandelingen variërend van trekzalf tot Prontosil. Of dit in de jaren 30 door Bayer ontwikkelde antibioticum in mei 1943 daadwerkelijk voorradig was en aan Frans is verstrekt weet ik niet. Ik kan me voorstellen dat de kaarten vooral werden bijgehouden om voor bijvoorbeeld het Rode Kruis aan te tonen dat men goed met de gevangenen omging. Aan de hand van deze kaart weten we dat Frans toen feitelijk in het kamp Vught was en nog niet te werk was gesteld in één van de buitencommando's. Het wil zeker niet zeggen dat hij niet ingedeeld was voor andere dwangarbeid.

Arbeidskommando's

De gevangen van kamp Vught werden gedwongen tot werken in één of meerdere Arbeidskommando's. Er waren 'binnenkommando's' en 'buitenkommando's':

In het kamp zelf bestonden de binnenkommando's:

- * het Philips-Kommando waar circa 1.200 kampingezetenen radioapparatuur vervaardigden;
- * het Lufwaffe-Kommando waar ongeveer vijfhonderd gevangenen in acht barakken neergestorte vliegtuigen ontmantelden;
- * het Drucker-Kommando dat in mei 1943 werd opgericht om aanplakbiljetten te vervaardigen bij een eventuele staking van het personeel van de Algemene Landsdrukkerij. De gevangen drukkers en typografen maakten onder meer kampgeld en kopieerden illegale bladen;
- * het Bauernhof-Kommando waar ongeveer 150 gevangenen in de landbouw werkten.

- * het kommando Lompensorteerderij voor de firma Menist en dat confectie en bont voor de firma Escotex vervaardigde.

De buitencommando's zijn onder te verdelen in vier categorieën:

- * constructie- en reparatiewerkzaamheden op vliegvelden (Amersfoort, Arnhem, Eindhoven, Gilze-Rijen, Leeuwarden en Venlo);
- * bouw van vestingen voor de kustverdediging (Moerdijk, Roosendaal);
- * administratieve werkzaamheden voor de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (Den Haag, Haaren, Sint Michielsgestel);
- * vervaardigen van gasmaskers in de Continental-fabriek te Den Bosch.

Frans is ingedeeld geweest in het buitencommando Moerdijk, van waaruit hij in Vught terugkeerde op 28 augustus 1943 alsmede dat van Breda, vanwaar hij in Vught terugkeerde op 25 januari 1944.

Moerdijk

Het 'Konzentrations-Außerlager Moordeich' was een onderdeel van kamp Vught. In het begin werd dit buitencommando uitsluitend gevuld met Joodse gevangenen. Later zijn deze stukje bij beetje aangevuld met ook niet-Joodse gevangenen uit het kamp Vught. Het buitencommando heeft zeer waarschijnlijk bestaan van eind maart 1943 tot 23 februari 1944.

Al bij de verovering van Nederland had het Duitse leger ervaren dat, waar Maas en Waal samenkomen, de daar aanwezige spoorbrug uit 1872 en de verkeersbrug uit 1936 van groot strategisch belang waren¹⁹. Om de plaatselijke militaire positie te verbeteren moesten er bunkers en verdedigingswerken worden gebouwd. Veel gevangenen werden ingezet voor het verrichten van zware grondwerkzaamheden om een groots opgezet netwerk van 'Panzerfallen' (=met graszoden gecamoufleerde anti-tank loopgraven) te realiseren. Vanuit het kamp Moerdijk werden de gevangenen daarvoor met vrachtwagens naar en van Moerdijk zelf, Zwijndrecht en Barendrecht vervoerd. Bij de genoemde bruggen werden opruimwerkzaamheden uitgevoerd en werden zware stenen verslept. In Dordrecht werden voor de 'Organisation Todt' betonnen bunkers gebouwd. De extra zware werkzaamheden in het geheel werd door een specifiek strafcommando uitgevoerd. Het 'Außerlager' was volgens de overlevering overvol en eten was er zondermeer onvoldoende. In de tijd dat Frans hier was ingedeeld stond het kamp onder het commando van de SS-Hauptsturmführer Friedrich Meyerhoff²⁰. De bewaking werd verzorgd door ca. 50 (vermoedelijk hoofdzakelijk Nederlandse) SS-ers, die bij hun werk ook honden gebruikten. Het bewakingscommando stond onder bevel van SS-Untersturmführer Feind. De exacte locatie van dit kamp in Moerdijk is niet meer aan te geven. Waarschijnlijk werd het gehuisvest in oude barakken van de waterpolitie in de oude haven. Er zijn geen monumenten voor het grootste 'Außerlager des Konzentrationslager Herzogenbusch' en de daarin gehuisveste gevangenen opgericht.

Breda

Het vliegveld Gilze-Rijen heeft een geschiedenis die begint in 1913. Op 16 mei 1940 nam de Duitse Luftwaffe na zware aanvallen de ca. 300 hectare grote vliegbasis in. Daar werd het 'Fliegerhorst Gilze-Rijen' gevestigd. Het totale complex werd fors uitgebreid en tot een belangrijk militair steunpunt uitgebouwd. Hier werd ook een 'Außerlager des Konzentrationslager Herzogenbusch' gevestigd. Ondanks dat de plaatsen Rijen (in het noorden), Gilze (in het zuiden) en Tilburg (in het oosten) veel dichterbij lagen, werd het kamp naar het verder weg gelegen Breda genoemd. Dit buitencommando Breda heeft minstens bestaan van 30 augustus 1943 tot 25 mei 1944. Gezien de data die we kennen, moet Frans bij de eerste groepen van gevangenen gehoord hebben. In eerste instantie zijn de gevangenen in een leegstaande hangar ondergebracht. Door ex-gevangenen zijn de hygiënische omstandigheden als zeer slecht omschreven. Vooral omdat het gebouw geen sanitaire voorzieningen had. 's Nachts werden de gevangenen ingesloten en zij moesten

¹⁹ Op 5 november 1944 zijn deze bruggen op hun terugtocht door Duitse legereenheden opgeblazen.

²⁰ Friedrich Meyerhoff is door het Bijzondere Gerechtshof 's-Hertogenbosch op 25 oktober 1949 een vrijheidsstraf van 13 jaar opgelegd wegens het mishandelen van gevangenen van het kamp Vught. Hij is op 1 maart 1956 naar Duitsland gedeporteerd.

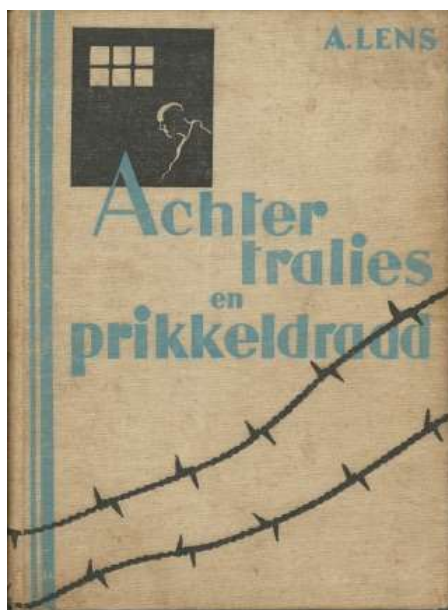
hun behoefte in twee gootstenen doen. Pas later werden de gevangenen ondergebracht in een barak in een stuk bos in de buurt van het vliegveld. Kort voor deze barak betrokken kon worden deed zich nog een dodelijk incident voor. Een jonge korporaal van de Luftwaffe schoot een gevangene neer, die zijn bevel niet had opgevolgd. Voor de medegevangenen was dit een grote schok, omdat de vermoorde haast volledig doof was en het geroep van de bewaker niet horen kon²¹. Het commando over het Außerlager werd gevoerd door de SS-Unterscharführer Jozef Woznik. Deze had bij de gevangenen de bijnaam Bochel of Popeye (vanwege zijn kromme benen). Net als zijn opvolger SS-Unterscharführer Ernst Prengelmann, werd deze commandant gevreesd door de gevangenen vanwege zijn brute gedrag en de mishandelingen. In tegenstelling tot kamp Vught zelf waren er behalve deze commandanten geen SS-ers. In de naoorlogse getuigenissen van de gevangenen wordt alleen gesproken over jonge fanatieke soldaten en oudere leden van de luchtmacht, die weinig met het Nationaalsocialisme ophadden en de gevangenen goed behandelden. In eerste instantie moesten de gevangenen bouwwerkzaamheden op de vliegbasis uitvoeren. Na herhaalde zware bombardementen door de geallieerden bestond het werk hoofdzakelijk uit het herstel van de aangebrachte schade (bomtrechters) aan de start- en landingsbanen. Ook werden gevangenen ingezet voor het zoeken naar blindgangers (bommen die niet geëxplodeerd waren).

Gemiddeld waren er ongeveer 150 gevangenen in dit buitencommando. Ondanks de kleine groep was juist hier het aantal ontsnappingen relatief zeer hoog. In totaal 22 ontsnappingen van de 83 die in totaal in kamp Vught en de buitencommando's plaatsvonden. Ten eerste was de bewaking door luchtmachtpersoneel veel minder strak. Daarnaast speelde een rol, dat er chaos heerste tijdens de bombardementen, waar een aantal gevangenen kans zagen te ontsnappen. Volgens de officiële lezing zouden er 2 gevangenen (op 25 en 28 januari 1944) op de vlucht doodgeschoten zijn. Volgens naoorlogse getuigenissen van medegevangenen wordt deze officiële doodsoorzaak overigens in twijfel getrokken. (De 25ste januari 1944 was overigens de dag dat Frans van Steenbeek uit dit Außerlager terugkwam in het centrale kamp Vught om de dag erna naar Amersfoort te worden overgeplaatst.) Het grootste gevaar voor de gevangenen was – hoe wrang ook – het aanhoudend bombarderen door de geallieerden van de luchtmachtbasis Gilze-Rijen. De SS-commandant en het bewakingspersoneel trokken zich terug in de bunkers, terwijl dit de gevangenen verboden werd. Dit was ook de reden dat het buitencommando op deze luchtmachtbasis ook wel het 'Hemelvaart commando' werd genoemd. Het boek 'Achter tralies en prikkeldraad' van Abraham Lens (1901-1967)²² wordt in het Duitstalige NIOD materiaal door Andreas Pflock (als illustratief) geciteerd. Onderstaand geef ik dit ingekorte citaat uit de bij mij aanwezige oorspronkelijke uitgave (pagina 83 e.v.):

Nadat we enkele dagen weer ons gewone werk bij het zandafgraven hadden verricht, kwam er weer een zwaar bombardement. De schade was niet gering. Opnieuw moest het gehele kamp uitrukken om mee te helpen het rolveld en de startbanen in orde te maken. Onbeschermde werkten we midden op het wijde uitgestrekte terrein. Maar de volgende dag – in de loop van de morgen – klonk een langgerekte sirenetoan over het veld. 'Flachalarm' zieden de posten ons. De arbeiders verlieten het werk en gingen met paard en wagen of op de fiets er van door. Soldaten betrokken hun stelling bij het afweergeschut. De enkele Duitse vliegtuigen, die op het veld waren, rolden naar de hangars. Een ogenblik later volgde reeds het luchtalarm, jankend en luguber loeiend. 'Naar het bos' werd er geroepen. We grepen onze jassen, namen de schoenen in de hand en liepen. Toen de sirenes zwegen, hoorden we reeds het gebrom der vliegtuigen. En de bosrand, die toch altijd een veiliger bescherming bood dan 't open veld, lag nog

²¹ In het boek 'Achter tralies en prikkeldraad' van Abraham Lens staat een uitgebreide versie van deze perverse daad van deze jonge korporaal.

²² Als we onze vader vroegen naar wat hij had meegemaakt in de kampen, gaf hij niet zijn eigen verhaal. Hij verwees ons naar het bovengenoemde boek om ons de kans te geven toch een indruk te krijgen. Juist omdat hij verwees naar dit boek is mij nu – na het NIOD-onderzoek – duidelijk dat hij zeer waarschijnlijk met Abraham Lens in het kamp Vught en in het buitencommando Breda heeft verbleven. Het boek is me daardoor alleen maar dierbaarder geworden.

honderden meters van ons af. 'Bij elkaar blijven' riepen de posten. 'Niet te snel!' Maar we voelden: 't ging om ons leven. Onheilspellend naderde het geronk – reeds konden we de vliegtuigen onderscheiden. En we liepen zo hard we konden. We hijgden zwaar – bonzend als een hamer joeg het hart het bloed door het lichaam. Soms moesten we even gewoon lopen om een beetje op adem te komen. En dan vlogen we weer vooruit. De bosrand naderde – maar tussen de bomen zagen we onder groene camouflagenetten bommen opgestapeld. 'Verder!' gilte er een. Weer liepen we door – tot we niet meer konden. De eerste bommen gierden al omlaag. We lieten ons vallen. Tussen de bomen gedoken, lagen we op de grond. 't Knetterde en dreunde en schudde aan alle kanten. Met een daverende, vreemd-scherpe slag kwam op nauwelijks twintig meter afstand een bom neer, gevolgd door een tweede, die even voorbij ons insloeg. Twee enorme zuilen van zand en rook schoten omhoog. De scherven

sloegen fluitend tegen de bomen aan, 't zand viel als een dichte fijne regen over ons neer. We lagen vlak tegen elkaar gedoken en dorsten niet op te zien. Seconden duurden eeuwigheden. Er huilde iemand, krampachtig. Een ander begon ook met gierende uithalen. Dat bewerkte het geweld van oorlog. Ik keek weer omhoog. Boven mij zag ik de vliegtuigen duiken. 'Dit is het einde' dacht ik. En opeens was het leven weer heel simpel en eenvoudig geworden.Er was niemand gewond. God zij dank – als door een wonder waren allen gespaard. We klopten elkaar het zand van de kleren, zenuwachtig-druk, staken een sigaret op. Na een ogenblik kwam de zekerheid weer boven. De sirenes loeiden het veilig-signaal. Nu het gevaar geweken was, werden we nieuwsgierig naar de aangerichte schade. Een ontelbaar aantal bommen was er neer gekomen – achter de rand van het veld walmden dikke trage rookwolken omhoog. Er lagen een paar dode paarden. Ook van de ander kant kwamen groepjes werklui en gevangenen aan. Een snel gehouden appèl bewees, dat we allen ongedeerd waren en er niemand ontbrak. Maar we begrepen, dat we ons werk voorlopig op het vliegveld zouden hebben. En dit vooruitzicht lokte ons, gezien de ervaringen van deze morgen, niet bijster aan.

Na de Tweede Wereldoorlog is Gilze-Rijen nog steeds één van de centrale bases van de luchtmacht gebleven. Op de basis wordt wel verteld over de geschiedenis van dit vliegveld, maar niets herinnert aan het bestaan van het 'Außerlager des Konzentrationslager Herzogenbusch'. De Heemkring Moleneinde heeft in een documentatie van vijf banden rond de geschiedenis van de vliegbasis wel een herinnering aan de gevangenen opgenomen.

Gebeurtenissen Kamp Vught

Tijdens het verblijf van Frans in het kamp Vught en de buitencommando's deden zich - in chronologie - de volgende belangrijke zaken voor:

April	1943	Grote ontluizing Aankomst van Joden uit de provincie.
Mei	1943	Aankomst van de mei-stakers Transport van oude van dagen en gezinnen met meer dan vier kinderen uit het Joden-Durchgangslager (JDL) Ingebruikneming van het Vrouwenkamp (FKL)
Juni	1943	Kindertransporten naar Sobibor (zie paragraaf Kinderdeportatie) Een week lang rouw in het JDL.
Juli	1943	Krankenbau in gebruik genomen
Augustus	1943	Oprichting van een Polizeiliches Durchgangslager (PDL)
September	1943	Galg opgericht en gebruikt voor executie Belgische gevangenen.

Oktober 1943 Nieuwe commandant Adam Grünewald²³ benoemd.
 November 1943 Transport van Joden naar Auschwitz.
 December 1943 Bunker (gevangenis) in gebruik genomen.
 Januari 1944 Bunkerdrama
 Kampcommandant Grünewald gevangengezet.

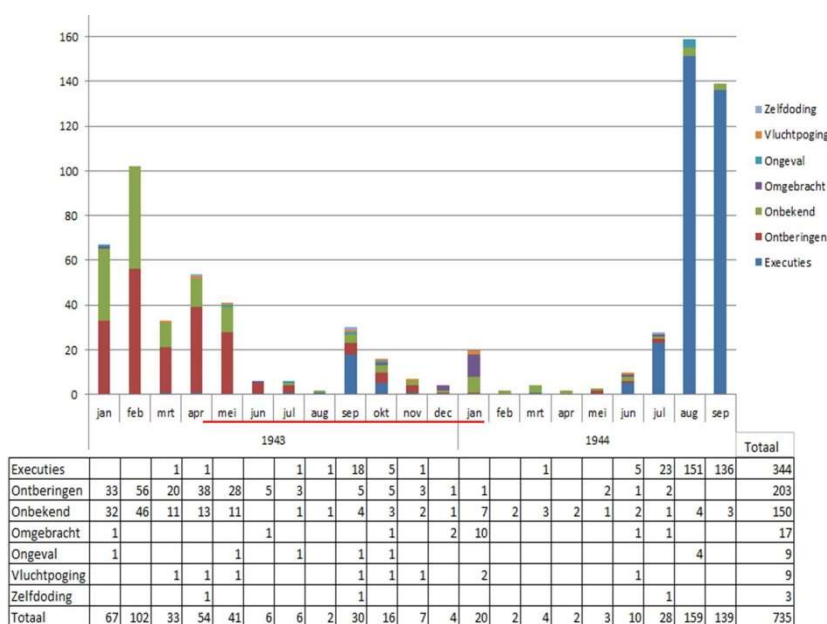
Sterftecijfer

Het kamp Vught bleef – zeker ook nog na de eerste maanden – een oord van verschrikking. Voor sommigen een hel. Maar als een vergelijking met de kampen Amersfoort en de kampen in Duitsland al mogelijk is, was 'Vught' voor bepaalde groepen in bepaalde perioden, minder gruwelijk. Vergeleken met de kampen in Duitsland had het kamp Vught zeker een laag sterfgetal. In Vught is (inclusief de executies) ongeveer 1 op de 50 gevangenen omgekomen. In Dachau was dat tien maal hoger (1 op de 5). Dit heeft diverse redenen. Vught was voor sommige gevangenen (waaronder mijn vader) een doorgangskamp terwijl Dachau tenslotte een vernietigingskamp was. Daarbij is Vught vóór het einde van de oorlog gesloten (vanwege de eerdere bevrijding van het zuidelijke deel van Nederland). De grimmigheid van het einde van de oorlog is daarbij aan Vught voorbij gegaan, hoewel juist aan het einde van het bestaan van het kamp Vught ook veel mensen zijn gefusilleerd. Buiten de terechtstellingen zijn er in kamp Vught in totaal bijna 400 gevangen gestorven, van wie ruim 300 in de eerste helft van 1943.

Omgekomen in Kamp Vught

Ondanks het lage sterfgetal, zijn er toch 735 mensen in Vught omgekomen. In de onderstaande gegevens zien we, dat de meeste slachtoffers vielen in het begin en in het einde van de periode dat het kamp functioneerde.

In de grafiek en de tabel zijn ook de doodsoorzaken – voor zover bekend – verwerkt.

²³ **Adam Grünewald** volgde de eerste kampcommandant Karl Walter Chmielewski op, die wegens corruptie en losbandigheid (met o.a. de Aufseherinnen) was afgezet. Grünewald had onder andere functies in Dachau en Sachsenhausen bekleed. Hij heeft een strenger regiem proberen in te voeren en een Strafkommando opgericht. Hij was met zijn adjudant verantwoordelijk voor het Bunkerdrama, waarna hij – op last van Rauter – is gearresteerd en voor drie-en-een-half jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Himmler heeft dit vonnis gewijzigd. Grünewald werd gedegradeerd tot soldaat en nam weer dienst bij de Waffen-SS. Hij sneuvelde in 1945 in Hongarije. Grünewald werd opgevolgd als kampcommandant door Hans Hüttig die zijn ervaringen opgedaan had in Buchewald en Flossenberg.

Ontberingen

In de beginperiode was met name de categorie 'ontbering' de belangrijkste doodsoorzaak. Ook een groot deel van de dan onbekende doodsoorzaken kunnen daar gevoeglijk onder worden geschaard. Toen de eerste gevangenen uit kamp Amersfoort aankwamen was het kamp namelijk nog niet klaar. Ook de leefomstandigheden - zoals de ziekenzorg - waren nog zeer slecht. De gevangenen moesten daarbij het kamp in de winterperiode zelf afbouwen.

Executies

De grootste piek zien we aan het einde van het bestaan van het kamp. Dan zien we de categorie 'executies' als grootste doodsoorzaak. De zogenoemde Deppner-executies waren een lange serie van executies van verzetsstrijders in Kamp Vught tussen eind juli en begin september 1944, vanwege de nadering van geallieerde troepen. Ze werden uitgevoerd in opdracht van de SS-officier en SD-functionaris Erich Deppner, die daarvoor nooit is gestraft. Het bijzondere was niet zozeer dat er doodvonnissen werden uitgevoerd, maar de omstandigheden waaronder. Hitler had op 30 juli 1944 bepaald, na de mislukte aanslag op zijn leven door kolonel Claus Von Stauffenberg op 20 juli 1944, dat de militaire rechtbanken werden afgeschaft. Verzetsstrijders, door de Duitsers 'terroristen' en 'saboteurs' genoemd, konden na hun arrestatie meteen worden gedood.

Hendrik Brouwer uit Ede (waarvan de geschiedenis als een aparte paragraaf is opgenomen) was één van de geëxecuteerden in het einde van het bestaan van kamp Vught.

Overige pieken

In de periode dat Frans in het kamp gevangen gehouden werd (zie rode lijn in de tijdbalk), zien we allereerst degenen die omkwamen vanwege de ontberingen (mogelijk was het merendeel van deze slachtoffers al langer in het kamp dan Frans). Daarnaast zien we twee bijzondere pieken in de grafiek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn minstens zesendertig Belgen in Kamp Vught om het leven gekomen. Ze waren bijna allemaal in België door de Duitse bezetter in een militair proces ter dood veroordeeld wegens sabotageacties. Het vonnis moest met de strop ten uitvoer worden gebracht. Daarvoor werden ze vanuit België naar kamp Vught overgebracht en nog dezelfde dag of de dag na aankomst opgehangen. Van veel van de veroordeelden is bekend dat het communisten waren. Er zijn geen bronnen beschikbaar waaruit blijkt dat het allemaal communisten waren. Deze executie-golf betreft met name de pieken in september en oktober 1943. De piek in januari 1944 is het gevolg van een vergeldingsmaatregel tegen een protest van een aantal vrouwen. In opdracht van kampcommandant SS-Hauptsturmführer Adam Grünewald werden daarom op zaterdagavond 15 januari 1944 zo veel mogelijk vrouwen in één cel opgesloten. Deze vergeldingsmaatregel ging de boeken in als het 'bunkerdrama'. In totaal werden vierenzeventig vrouwen in cel honderdvijftien samengeperst, op een oppervlakte van negen vierkante meter, zonder ventilatie. Na veertien uur werd de cel weer opengemaakt, en bleken tien vrouwen te zijn overleden. Toen dit drama via de verzetspers in de openbaarheid kwam, werd Grünewald wel door het Duitse regiem gestraft. Hij werd gedegradeerd tot gewoon soldaat en sneuvelde aan het Russische front in Hongarije.

Kinderdeportatie

Een ander drama dat Frans meemaakte was, dat op 5 juni 1943 werd bekendgemaakt dat alle kinderen uit het kamp weg moesten. Er werd gezegd dat de kinderen naar een speciaal kinderkamp in de buurt zouden gaan. Maar op 6 juni werden alle kinderen van nul tot en met drie, samen met hun ouders gedeporteerd naar kamp Westerbork. Een dag later werden ook alle andere kinderen van vier tot en met zestien jaar afgevoerd naar Westerbork. Van daaruit werden de kinderen samen met hun ouders overgebracht naar Sobibor in Polen waar ze vrijwel direct na aankomst door middel van vergassing om

het leven werden gebracht. Er zijn 1.666 kinderen weggevoerd waaronder ten minste 1.269 Joodse. Sommige kinderen uit een speciaal kinderkamp werden weggevoerd naar Auschwitz.

Wreedheden

Ondertussen waren er de dagelijkse wreedheden. De gevangenen droegen klompen zonder sokken. In deze klompen zat vaak een scherpe punt die dus steeds tegen de voet prikte. De honden die werden getraind in het kamp vielen zonder pardon de gevangenen aan en dit werd gewoon toegestaan. Als de gevangenen van en naar de barakken liepen, moesten ze onder een poort door. Naast een daar altijd uitgevoerd zinloos ritueel van 'Mützen ab/Mützen auf' lieten Duitsers daar dan 'voor de grap' regelmatig een handschoen vallen die de honden al bijtend kwamen ophalen. Ook werd er nadrukkelijk verschil gemaakt tussen de Joodse en de overige gevangenen. Tijdens de bouw van het kamp moesten de 'gewone' gevangenen drie stenen dragen, en de Joodse gevangenen vier. Gevangenen mochten pakketten van familie, het Rode Kruis en van bewoners uit Vught ontvangen, Joodse gevangenen alleen van familieleden. Er waren twee ziekenhuizen, één voor de gevangenen en één voor de Joden. Dat laatste was een 'ziekenhuis' dat nog kleiner was dan de barakken zelf.

De geschiedenis van Hendrik Brouwer

Al eerder schreef ik dat Hendrik Brouwer omkwam als gevolg van de executies. Om een beeld te geven wat er aan het einde van de geschiedenis van kamp Vught zich voordeed, heb ik zijn geschiedenis onderstaand opgenomen.

Herkomst en gezin

Hendrik Brouwer is geboren op woensdag 22 oktober 1902²⁴ in Ede, als zoon van de schildersknecht Willem Brouwer (1870-1929) en Neeltje van Scherrenburg (1868-1934). Hendrik is overleden op maandag 4 september 1944 om 19:30 in Vught²⁵, 41 jaar oud (oorzaak: gefusilleerd²⁶). Hendrik trouwde, 26 jaar oud, op dinsdag 20 november 1928 in Ede met Maria Jeanne Therese Julia van Hunnik, 28 jaar oud. Maria is geboren op donderdag 1 februari 1900 in Ede als dochter van Dirk van Hunnik (1866-1957) en Maria Jeanne Theresia Julia Ustenmeijer (1871-1957). Maria is overleden op zaterdag 23 juli 1988 in Ede, 88 jaar oud. Zij woonden aan de Ketelstraat 9-11 (met hun enige kind). Zij hadden een christelijke geloofsovertuiging en waren lid van de Nederlands Hervormd Kerk.

Beroep

In de overlijdensakte vinden we hem als carrosserieschilder. Hendrik Brouwer was zelfstandig ondernemer, hij had een schildersbedrijf in het centrum van Ede aan de Ketelstraat.

Verzet

Hendrik is in de oorlog zéér anti-Duits en is actief in het verzet. Hij doet mee met de verspreiding van illegale lectuur en het huis van Hendrik en Maria staat altijd open voor onderduikers. Hendrik is ook aangesloten bij de gewapende knokploeg (KP) in Ede, deze ploeg werkt nauw samen met de ploeg in Barneveld. In 1943 is een in Putten woonachtige Opperwachtmeester van de Marechaussee voornamelijk bezig met het opsporen en aanhouden van verzetsmensen, waarop door de KP Ede-Barneveld besloten wordt deze gevaarlijke man uit de weg te ruimen. Er wordt een plan gemaakt dat op 13 januari 1944 in Putten ten uitvoer wordt gebracht. Helaas, de aanslag mislukt en er ontstaat een vuurgevecht. Eén van de mannen van de knokploeg raakt daarbij zwaar gewond, maar wordt door de Opperwachtmeester hardhandig ondervraagd. Zo

²⁴ Bron: Geboorteakte 510 van de gemeente Ede d.d. 22 oktober 1902

²⁵ Bron: Overlijdensakte 652 van de gemeente Ede d.d. 5 september 1945

²⁶ Bron: www.nmkampvught.nl

meedogenloos, dat hij niet anders meer kan dan de naam van zijn opdrachtgever noemen, en van degene van wie hij het pistool heeft gekregen. Vlak daarna sterft hij.

Arrestatie

Arrestaties blijven niet lang uit. Bij de eerste arrestaties vallen twee doden, onder wie de leider van de KP Ede. De aanhoudingen gaan nog lang door. Op 29 januari 1944 wordt Hendrik Brouwer bij een huiszoeking gearresteerd. Hij wordt overgebracht naar Arnhem. Vervolgens komt hij via kamp Amersfoort in kamp Vught terecht. Hendrik wordt scherp ondervraagd maar wil niets bekennen. Hij krijgt bunkerstraf en wordt opgesloten in de gevangenis van het kamp Vught.

De bunker

Achter het ziekenhuis van kamp Vught bevond zich de bunker (gebouw i binnen de plattegrond op pagina 49). Deze bunker was - in tegenstelling tot het overige van het kamp waar barakken stonden - een echte gevangenis met 150 cellen. Deze gevangenis was omgeven door een hoge muur en slechts toegankelijk via drie opeenvolgende poorten. De zaken waarvan de gevangenen in de bunker waren beticht, werden daar door de SD - met zware verhoren - onderzocht.

Fusillade

Begin september 1944 steeg de spanning in het kamp ten top. Bij het naderen van de geallieerden neemt de hoop op een spoedige bevrijding toe. Zo snel gaat het echter niet.

Een gevangene uit het Schutzhaftlager schreef over de avond van 4 september:

'Het avondappel duurde die avond buitengewoon lang. Maar het was een mooie avond en wij waren het lange wachten wel gewend. En terwijl wij staan te wachten op de afloop van het avondappel, waarmede de SS, als zo vaak, geen haast wenste te maken, wij niet wetende waarom er zo lang gewacht moest worden, scheurt plotseling als een lange, eindeloze roffel - vlak in de buurt achter die bossen - een salvo door de lucht We weten maar al te goed wat dat betekent Maar we hebben nog nooit zo'n geweldig salvo meegemaakt; verschillende malen hadden wij in 't kamp een salvo uit twintig, dertig geweren gehoord; maar dit salvo schijnt wel uit honderd en meer geweren te komen. We zijn allemaal met ontzetting geslagen - iedereen is stil - er wordt niet meer gesproken - alleen een enkel woord hoort men fluisteren.'

F.M. Gescher

Het is uit later onderzoek gebleken, dat de gevangenen niet op de voorgeschreven wijze werden terechtgesteld, maar gemitrailleerd. De gevangenen in het kamp Vught hebben na deze executie zoals beschreven de genadeschoten geteld om het aantal slachtoffers te kunnen weten. Ook Hendrik Brouwer is bij deze gruweldaad op 4 september 1944 om half acht in de avond gefusilleerd.

Relatie met Frans

Mijn vader heeft Hendrik Brouwer niet ontmoet in het kamp Vught, waar zij beide gevangen gezeten hebben. Bij de arrestatie en het latere transport naar Amersfoort van Hendrik Brouwer was Frans van Steenbeek mogelijk nog in Amersfoort. Of zij elkaar daar

ontmoet hebben weet ik niet. Wel kende mijn vader Hendrik vanwege de kerk die zij beide bezochten.

Herdenking

Op de fusilladeplaats werd in december 1947 door H.K.H. Prinses Juliana een gedenkwand onthuld. Deze wand staat voor de zandheuvel die door de Duitsers als kogelvanger werd gebruikt. Op de wand staan per woonplaats de namen van 317 gevangenen, van wie het bekend is dat zij in de maanden juli, augustus en september 1944 zijn gefusilleerd. Op deze gedenkwand staat (als enige uit het dorp Ede)²⁷ ook de naam van Hendrik Brouwer. Zijn naam staat ook met 43 anderen op het Mausoleum van Ede. Anders dan 30 anderen is hij hier niet begraven.

²⁷ Hij is niet alleen de enige die gefusilleerd is in Vught, maar ook de enige inwoner van de gemeente Ede die in kamp Vught is omgekomen. In het boek Ede 1940-1945 (Vincent Lagerweij en Gert Plekkringa) staat wel dat Maria Louisa Loock (Nijmegen 05-01-1872 - Vught 22-11-1944) in het Concentratiekamp Vught overleden zou zijn. Zij is wel in de gemeente Vught overleden, maar pas nadat het kamp gesloten was. Waarschijnlijk baseerden de schrijvers zich uitsluitend op overlijdensakten van de gemeente Ede en is er (zoals vaker) geen nader onderzoek gedaan of logisch denkwerk verricht.

Kamp Amersfoort

P.D.L. AMERSFOORT
Gev. no. 5806

Gesl. naam V. STEENBEEK

Voornamen Frans

Geboren op 22-3-1918

Adres: Ede, Stationsweg 17

Trp. datum: 9-3-1944

Naar A.A. Krefeld

Naar kamp of firma: GAA Dusseldorf AA
Krefeld

Andere bijzonderheden: _____

'Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort' (kortweg 'P.D.L. Amersfoort') was de officiële naam van het kamp, dat in 1941 aan de zuidgrens van Amersfoort en de gemeente Leusden was ontstaan. Het viel, samen met kamp Westerbork, onder de Sicherheitsdienst (SD) van het nazibewind. Tot 7 mei 1945 verbleven hier vele SD-gevangenen. Frans van Steenbeek is daarheen overgeplaatst op 26 januari 1944. Op 9 maart is hij op transport gesteld naar Duitsland, waar hij op 21 maart te Krefeld werd geregistreerd. Kamp Amersfoort was een zogeheten 'Schutzhaftlager', een strafkamp, een werktuig van de nazi's, waar meer dan 35.000 gevangenen officieel werden ingeschreven. Dit waren overwegend mannen, maar soms ook vrouwen. Veelal zonder proces of veroordeling. Ook geallieerde krijgsgevangenen verbleven er in afwachting van verder transport. Een grote groep Russische soldaten is in het kamp vermoord. Verder werden er groepen gijzelaars gevangen gezet en passeerden er mannelijke

arbeidskrachten, die bij razzia's waren opgepakt. Als represaille of als straf voor overtreding van de geldende mensonterende, speciale regels voor Joodse Nederlanders waren er strafplaatsen voor Joodse mannen, die een 'speciale behandeling' kregen. In het kamp en haar omgeving hebben tal van (schijn-)processen plaatsgevonden. Vele doodvonnissen of represaille-executies zijn bij het kamp of op nabijgelegen plaatsen uitgevoerd. In dit verband kan Kamp Amersfoort de grootste executieplaats van Nederland in 1940-1945 genoemd worden, executies waarvan nog niet alle locaties zijn gevonden. Er werden tevens gevangenen afgevoerd om in Duitsland te moeten werken of om in concentratiekampen te verdwijnen. Een enkele keer kwamen er mensen vrij.

Geschiedenis en bouw

In juli 1927 werd er voor het terrein bij Laan 1914 aan de Appelweg al een huurovereenkomst gesloten tussen Jonkheer W.H. de Beaufort, directeur van de N.V. Landgoed 'Den Treek' en het Ministerie van Defensie. Het voorste deel van het terrein werd ingericht als sportterrein en aan de achterzijde kwam een springterrein voor de paarden van de cavalerie. Op een perceel grond aan de Leusderweg, hoek Laan 1914 werd gelijktijdig voor twee compagnieën het kamp 'Amsvorde' opgericht. Dit perceel

was eigendom van de gemeente Amersfoort. Op het terrein aan de Appelweg, ongeveer negen hectare, werden minstens zes houten barakken gebouwd. Dit militaire kamp bestond uit één barak voor de kampadministratie, één eetgelegenheid en vier slaapbarakken. Tijdens de mobilisatie in 1939 waren er eenheden van het 16e Regiment infanterie in deze kampen gelegerd. De Regimentscommandant was Luitenant-kolonel J. Visser, de Bataljonscommandant Reserve Kapitein Jacob Klaverstijn. Het terrein aan de Appelweg waarop het barakkenkamp was ingericht werd, evenals andere eigendommen van de familie De Beaufort, zonder pardon door de Wehrmacht in beslag genomen. Eerst voor eigen gebruik en deels voor de manschappen van de Opbouwdienst. De Wehrmacht liet in het barakkencomplex de Duitse troepen na hun strijd in België en Frankrijk op verhaal komen. Het is niet bekend wanneer deze troepen vertrokken. Hier zien we – net als Westerbork – dat gebruik gemaakt werd van al aanwezige Nederlandse kampen. In

de door de Duitsers bezette gebieden (Polen, Denemarken, Noorwegen, Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk) steeg het aantal gevangenen. In deze gebieden werden nieuwe bestuursbepalingen van kracht. Overtreding van deze bepalingen resulteerde in overvolle (bestaande) huizen van bewaring en gevangenschappen. De inrichting van nieuwe onderkomens voor gevangenen was vereist. Er was veel diversiteit onder gevangenen en de reden van hun arrestatie. Dit resulteerde weer in een toename van het aantal soorten kampen. Allen met hun eigen benaming (Arbeitserziehungslager, Polizeiliches Durchgangslager, Kriegsgefangenenlager etc.). Officieel werden deze kampen niet aangemerkt als KL (Konzentrationslager) omdat zij niet – zoals Vught – onder toezicht stonden van de 'Inspekteur der KL'. Organisatorisch vielen zij meestal onder toezicht van de Sipo/SD (Sicherheitspolizei/Sicherheitsdienst). Kamp Amersfoort kende twee afzonderlijke perioden. Van 1941-1943 en van 1943-1945. In het kader van de gevangenschap van Frans van Steenbeek in 1944 wordt hier vooral naar de tweede periode gekeken.

Periode 1943-1945

Aan het begin van deze tweede periode waren gijzelaars enigszins bevoorrecht en zij werden afgezonderd van de andere gevangenen. In de regel hoefden zij niet aan te treden bij het appèl. Zij mochten hun eigen kleren behouden, werden niet kaal geschoren en werden niet ingedeeld in de Arbeitskommandos. Bovendien mochten zij naast de Rode Kruis pakketten ook pakketten van huis ontvangen. Gevangenen met de status 'gijzelaar' genoten echter maar kort van de

voorrechten die deze status met zich meebracht. Na verloop van tijd kregen zij dezelfde behandeling als andere gevangenen. Op enkele tientallen gijzelaars na die werden vrijgelaten, volgde na een verblijf in Kamp Amersfoort (variërend van enkele dagen tot enkele maanden) tewerkstelling in Duitsland. Kamp Amersfoort was na mei 1943 de verblijfplaats voor voornamelijk 'lichte' politieke gevangenen. Zij waren in afwachting van hun proces of zij zaten er hun straf (van maximaal zes maanden) uit. Veel van deze gevangenen hadden bijvoorbeeld hun radiotoestel niet ingeleverd toen dat op 13 mei 1943 werd voorgeschreven. Het ging voornamelijk om de wat 'lichtere' gevallen. 'Zware' politieke gevangenen werden tot de zomer van 1944 gedeporteerd via Kamp Vught. In Kamp Vught zaten politieke gevangenen als gevolg van een zwaarder vergrijp. Zij kwamen naar Kamp Amersfoort als berechting plaatsvond in Utrecht of wanneer zij berecht waren en naar een Duits concentratiekamp zouden gaan. Tientallen terdoodveroordeelden werden enkele dagen voor de voltrekking van het vonnis op de Leusderheide of in Utrecht, naar Kamp Amersfoort gebracht. Gevangenen die in kamp Amersfoort door de Duitse kampleiding de status 'Asociaal' hadden gekregen werden gekenmerkt door een zwarte driehoek. Deze gevangenen met de bijnaam 'zwartlappen' kunnen in twee groepen worden verdeeld. De niet zo grote groep personen die er een ongewone levensstijl op na hielden en de veel grotere groep van personen die verdacht werden van een misdrijf. De grootste groep bestond uit opgepakte onderduikers, meestal jongens en mannen die aan de Arbeitseinsatz hadden willen ontkomen en nu in Amersfoort werden 'voorbereid' op tewerkstelling in Duitsland. Ook zogenaamde 'contractbrekers' en later 'werkweigeraars' maakten zich schuldig aan een misdrijf. Daarmee behoorden ook zij tot de groep 'asociaal' in Kamp Amersfoort. Door de grote ongelijkheid in de categorie 'asociaal' en de slechte naamsbekendheid van enkelen van hen, zullen weinig 'asociaal' zich (in tegenstelling tot politieke gevangenen met de rode driehoek) beroemen op hun zwarte driehoek. Gevangenen die deel uitmaakten van het zelfbestuur voor gevangenen hadden privileges. Zij waren herkenbaar aan titels als 'Älteste', 'Prominent' of 'Vormann'. Zij waren de schakel tussen gevangenen en de Kamp-SS. In vergelijking met de eerste periode waren prominente functies na de heropening

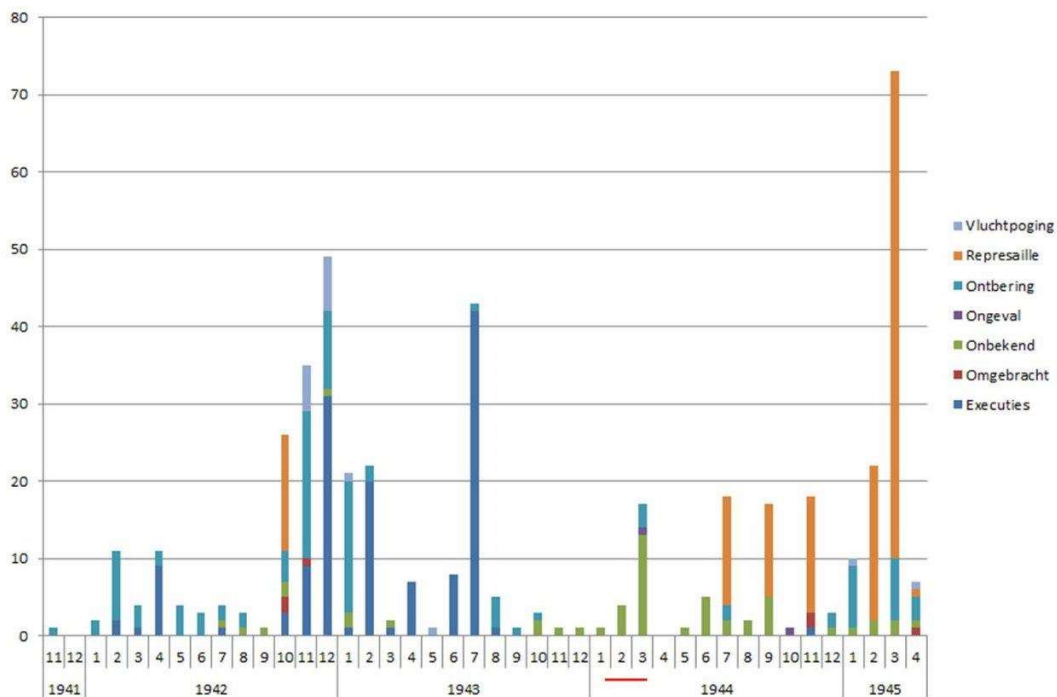
voorbehouden aan politieke gevangenen (voor zover zij geen communist waren). Lagerführer K.P. Berg liet zich vanaf 1943 steeds minder zien in het gevangenenkamp. Door zijn afwezigheid kon Kamp-SS'er Kotälla, die optrad als Schutzhaftlagerführer, zich ongehinderd en gewelddadig manifesteren in het gevangenenkamp. Andere Kamp-SS'ers volgden daarbij zijn voorbeeld. De regelmatige aanwezigheid van afvaardigingen van instanties van buiten het kamp (zoals werkgevers van gevangenen, het Rode Kruis en het GAB) hebben waarschijnlijk geresulteerd in een mildere opstelling van Lagerführer Berg tegenover de gevangenen. In de tweede periode van het kamp werd nog steeds honger geleden, maar niet zo erg als voorheen. De gevangenen kregen meer warm eten en meer brood. Daar kwam nog bij dat het aan gevangenen, met uitzondering van de Joodse gevangenen, was toegestaan om voedselpakketten te ontvangen. In de zomer van 1943 werden namelijk Rode Kruis-

pakketten tot het kamp toegelaten. Het Rode Kruis zorgde ook voor extra voedsel, geneesmiddelen en instrumenten voor de ziekenbarak (of het Revier). In 1944 veranderde het beleid op het gebied van de behandeling van verzetsstrijders. Voorheen wachtte hen een proces of gevangenschap. Een bevel van hogerhand schreef voor dat op heterdaad betrapte verzetsstrijders zonder vorm van proces dienden te worden geëxecuteerd. Executies die werden uitgevoerd door Kamp-SS'ers waren in de regel chaotisch en wreed.

Omgekomen in kamp Amersfoort

Niemand weet precies hoeveel mensen er in kamp Amersfoort zijn omgekomen. Van 468 Nederlanders is dat wel bekend. Behalve de Nederlanders zijn er ook honderd Sovjet-krijgsgevangenen op uiterst wrede manier om het leven gekomen. Hun namen zijn onbekend en daarom niet in de min of meer officiële lijsten opgenomen. Vanuit de lijst van wel gedocumenteerde overlijdens in en rond kamp Amersfoort is onderstaande grafiek gemaakt (de relatief korte rode lijn in de tijdbalk geeft de periode weer dat mijn vader in dit kamp gevangen zat):

In de grafiek zien we twee soorten doodsoorzaak oververtegenwoordigd. Dat zijn de executies en represailles. Over de executies is al in de vorige paragraaf geschreven. In totaal 137 ter dood veroordeelden zijn vanuit kamp Amersfoort op de Leusderheide of in Utrecht geëxecuteerd. Vooral in de jaren 1942 en 1943. De represailles vonden vooral plaats na de mislukte aanslag op Hitler op 20 juli 1944. Vanaf die tijd was het mogelijk dat plaatselijke commandanten doodvonnissen konden uitschrijven. De betreffende gevangenen werden dan als 'Todeskandidat' naar Amersfoort gebracht om vervolgens bij represailles gefusilleerd te worden.

Joseph Kotälla (1908-1979)

Een 'mensch-duivel', noemde de voormalige verzetskrant Het Parool hem kort na de oorlog. De Duitser Joseph Johann Kotälla (Bismarckhütte, 14 juli 1908 – Breda, 31 juli 1979) was vanaf september 1942 hoofd van de administratie in Kamp Amersfoort. Van oorsprong was Kotälla vertegenwoordiger en hij was verscheidene keren opgenomen geweest voor psychische problemen. Ook na zijn aanstelling in Amersfoort werd hij psychiatrisch behandeld. Vanaf december 1942 tot ca. april 1943, werd hij verpleegd op de psychiatrische afdeling van een Duits militair ziekenhuis in Den Haag. Kotälla was –ondanks dat – ook Unter-Schutzhaftlagerführer in welke functie hij Berg verving als commandant bij diens afwezigheid. In die rol werd hij gekwalificeerd als één van de beruchtste kampbeulen van Amersfoort en had als bijnaam de Beul van Amersfoort. Hij had het voornamelijk voorzien op Joden en priesters. Kotälla maakte diverse keren deel uit van een vuurpeloton.

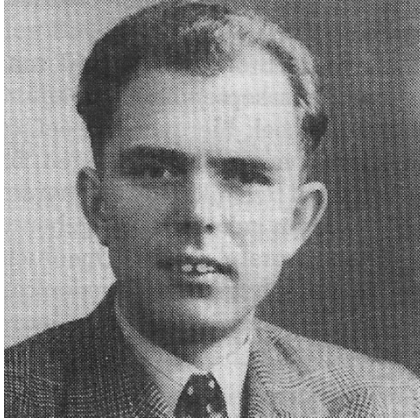
Na de oorlog werd hij in 1948 ter dood veroordeeld, maar zijn straf werd in 1951 omgezet tot levenslang. Hij werd één van 'De Drie van Breda' waarover in de 70-er jaren de nodige discussie is ontstaan. Kotälla stierf in 1979 in de gevangenis van Breda.

Uit de mond van een anonieme ex-gevangene van Kamp Amersfoort (na een bezoek aan de maquette in het monument):

'Langzaam kwam weer dat beeld voor de geest van die oudere gevangene, die zijn jongere lotgenoot moest aframmelen, omdat hij Kotälla niet gegroet had. Kotälla, die zich soms zo opstelde, dat hij altijd te laat gezien werd. Ik denk, dat die gebeurtenis in de Rozentuin plaats vond, omdat wij het gruwelijke tafereel door het prikkeldraad gade moesten slaan. Wat we wel konden zien, waren de tranen in de ogen van de oudere man. Vond Kotälla, dat hij niet hard genoeg geslagen had, dan kreeg de man zelf ook nog een pak rammel. Kotälla was voor de oorlog in Duitsland al eens voor krankzinnig verklaard en in een inrichting opgenomen geweest, waar hij na een heel lange tijd weer werd ontslagen. En zo'n man was voor de Duitsers de juiste man op de juiste plaats, in kamp Amersfoort. Het is makkelijk om van hogerhand een bevel tot vernietiging en marteling te geven, maar je had ook nog fanatiekelingen nodig om die bevelen uit te voeren. Kotälla was er zo ééntje.'

De geschiedenis van Bart van Elst

Frans van Steenbeek werd in een andere periode in Amersfoort gevangen gehouden dan Bart van Elst. Ik geef hier de geschiedenis van Bart van Elst weer, omdat deze een beeld geeft wat het einde van het kamp Amersfoort voor velen betekend heeft. Dit verhaal heb ik overgenomen uit een andere publicatie die ik gemaakt heb.

Lambertus (Bart) van Elst is geboren op zaterdag 21 juli 1917 in Bennekom, Ede. Hij was het tweede kind van Bartholdus Gijsbertus van Elst (1890-1923) en Jaantje van Grootheest (1892-1921). Bart is overleden op dinsdag 20 maart 1945 in Amersfoort, 27 jaar oud.²⁸ Hij is begraven in Ede. Zijn ouders hadden een stalhouderij aan de Dorpsstraat, waar nu op nummer 55 een supermarkt gevestigd is. Bart had twee zusters. Eén ouder dan hij en één jonger. Bij de geboorte van zijn jongste zuster overleed zijn moeder en een paar jaar later ook zijn vader. Zodoende was hij in 1923 al wees. Hierna werden Bart en zijn zusters opgenomen in het huis van hun grootouders. Door hun grootmoeder van moederskant, Hendrikje van de Hoef (1863-1939) en

haar tweede echtgenoot Rutger van den Berg (ca.1862-1947) zijn zij verder opgevoed. Deze grootouders woonden aan de Hoekelumsebrinkweg. Het was de bedoeling, dat Bart timmerman zou worden. En zo kwam hij in dienst bij de aannemer A. van Grootheest. Als dienstplichtig soldaat was hij eerst ingedeeld bij de Veldartillerie in Ede. Omdat het timmermansvak hem niet zo erg lag, is hij in 1938 beroepsmilitair geworden bij de Politietroepen. Na de capitulatie trad hij in dienst van de marechaussee. Hij was verloofd met Bep Busser, met wie hij door omstandigheden nooit trouwt.

Verzet

Na het uitbreken van W.O. II kreeg hij al gauw moeilijkheden met de Duitse bezetters. Een groep Marechaussees gaf uiting aan hun vaderlandsliefde door het zingen van het Wilhelmus. Het gevolg hiervan was, dat hij in mei 1942 werd gearresteerd en overgebracht naar het concentratiekamp Amersfoort en vandaar naar Duitsland. In september 1943 wist hij tijdens een verlof te ontsnappen en dook onder in Bennekom. Daar werd hij actief bij de lokale verzetsorganisatie. Hij bleek een meester in het vervalsen van paspoorten. In het voorjaar van 1944 ging het mis. Op een avond fietste Bart van Veenendaal (waar hij ondergedoken was) naar Ede, toen hem een auto tegemoet kwam. Hierin zaten Overste Feenstra, een gewezen Marechaussee, onder wie Bart gediend had, met nog een Marechaussee en een landwachter. Overste Feenstra herkende in de naderende fietser zijn vroegere ondergeschikte Bart van Elst. De auto stopte en voor Bart besepte wat er gebeurde had hij al een paar rake klappen met een gummiknuppel te pakken en werd gevangen genomen en in de auto gezet. Hij werd nu gedwongen om hen naar zijn huis in Bennekom te brengen. En zo kwamen zij bij zijn woning aan de Hoekelumsebrinkweg. Feenstra en de andere Marechaussee gingen naar het huis, terwijl de landwachter Bart moest bewaken. Met zijn geweer in de aanslag stond deze voor het geopende portier. Toen de deur van het huis geopend werd en er een lichtstraal naar buiten scheen, was de landwachter even afgeleid. Bart die hem geen moment uit het oog verloren had, sprong uit de auto en gaf de landwachter een trap waardoor hij in een greppel viel. Onmiddellijk hierna ging Bart er vandoor.

Een gevaarlijke jas

Over de akkers rende hij in de richting van het dorp. Om harder te kunnen lopen gooide hij zijn jas uit. Maar al rennend bedacht hij zich, dat in zijn zakken o.a. een paar persoonsbewijzen zaten, bestemd voor in Bennekom ondergedoken personen. Als zijn jas gevonden werd, waren deze mensen ook in gevaar. Voor hij verder vluchtte,

²⁸ Van het overlijden is aangifte gedaan op vrijdag 14 september 1945 [bron: overlijdensakte 924].

waarschuwde hij al deze mensen, waarna zij met spoed elders werden ondergebracht. De volgende ochtend werd de jas van Bart gevonden door P. de Nooy en R. Vonk, zodat de onderduikers weer veilig naar hun oorspronkelijke adressen konden terugkeren. Bart kreeg onderdak bij de fam. Suuring in hotel Keltenwoud. Voorlopig was hij dus weer veilig, maar als hij nu opnieuw gepakt zou worden kon hij vast rekenen op een kogel. Dit weerhield hem echter niet om met het verzetswerk door te gaan. Wel vonden zijn vrienden, dat hij wat voorzichtiger te werk moest gaan. Besloten werd, dat de oudste uit zijn groep, de heer R. Vonk, hierover met hem zou praten. Bart schijnt toen gezegd, te hebben: 'Ik heb de eed van trouw aan de Koningin afgelegd en die eed zal ik gestand doen. Ik doe wat ik meen te moeten doen en daarmee uit'.

Market Garden en de evacuatie

Na de luchtlandingen op 17 september 1944 (o.a. op de Ginkelse heide) werkte Bart met enige anderen om een schaapskooi aan de Zecksteeg in Ede in orde te maken voor de opvang van Engelse parachutisten. Hierin zaten, in afwachting van de bevrijding, al 5 gevangengenomen Hollandse S.S.-ers. Het was de bedoeling om deze aan de B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten) over te dragen. Nu zou het echter te vol worden in de kooi en bovendien ook erg gevaarlijk. De S.S.'ers wisten veel te veel om ze vrij te laten. Er zat dus niets anders op dan hen terecht te stellen. Met de evacuatie van Bennekom op 22 oktober 1944 moest ook de verzetsgroep het veld ruimen. Paul de Nooy bleef aanvankelijk in Bennekom, zogenaamd om de wagens van de Duitsers in zijn werkplaats te repareren. In werkelijkheid zorgde hij voor verkenningen in het spergebied. In Ede probeerde hij daarna samen met Bart van Elst om de verspreide groep Bennekom weer te verzamelen. Dit lukte en er werden drie verzetsgroepen gevormd met Bart als algemeen commandant en Peter Roseboom als zijn plaatsvervanger. De drie groepscommandanten werden Max Lugthart, Evert Vonk en Henk Weeda.

De fatale dropping

Om het verzet in Nederland aan wapens te helpen werden er door de Engelsen regelmatig wapendroppings boven ons land uitgevoerd. De laatste dropping voor de bevrijding van Ede en Bennekom werd Bart fataal. Als commandant van de verzetsgroep werd hij op 9 maart 1945 tijdens een wapendropping aan de Immenweg in Lunteren gearresteerd. Aan de dropping van 8 maart werd deelgenomen door de groepen Lunteren, Ede-dorp, Maanderbuurt, Bennekom en 5 man van een groep de Vries. In totaal waren er ca. 40 man aanwezig. Toen om 11 uur het vliegtuig kwam, dropte het niet volgens de windrichting, maar loodrecht daarop, waardoor alle parachutes te ver

weg neerkwamen. Doordat ze met veel mensen waren, werden er toch een aantal containers gevonden en deze werden op wagens geladen. Om ongeveer half één gingen deze wagens op weg naar de schuilplaats. Een ploeg van 5 man zou het daglicht afwachten om de rest van de containers te zoeken. De overige mannen gingen naar huis. Op de terugweg liep een gedeelte van hen echter in de val van de Duitsers en werd gevangengenomen. Deze in totaal vijftien arrestanten werden overgebracht naar 'De Wormshoef' in Lunteren. Dit was het hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst (SD). Hier ondergaan zij een zeer hardhandige ondervraging. In de ochtend van 9 maart 1945, na de mislukte wapendropping, onderzoeken de SD'ers SS-Obersturmführer Arno Huhn (staande met veldpet) en SS-Obersturmführer Friedrich Enkelstroth (bukkend met officierspet) één van de in hun handen gevallen pakketten. In de twee dagen die op de dropping volgen worden ook de vijf mannen gearresteerd die achter waren gebleven. Die worden

naar villa de Eekhorst (eveneens in Lunteren) gebracht. Twee van de mannen, die een dag later waren gearresteerd en ook naar villa de Eekhorst zijn gebracht, weten op 15 maart uit deze villa te ontsnappen. Een ander (de 43-jarige Piet Rombout uit Ede) wordt daar tijdens de verhoren zwaar mishandeld. Als hij daarop tijdens zijn overbrenging naar de Wormshoef probeert te ontsnappen, wordt hij in zijn rug en zij geschoten. Zwaargewond als hij is, wordt hij toch naar de Wormshoef overgebracht. Daar worden de gewelddadige verhoren gewoon voortgezet. Uiteindelijk te ernstig gewond en mishandeld om nog verder te kunnen worden verhoord wordt hij in de nacht van 12 op 13 maart in een vrachtwagen naar Kamp Amersfoort gebracht. Hier wordt hij opgesloten in de 'dodenbunker', waar hij op 18 maart overlijdt.

Transport naar Amersfoort

Op 16 maart worden zestien van de zeventien nog in Lunteren gevangenzittende verzetsmensen overgebracht naar Kamp Amersfoort. Met hen gaan eveneens de zestien door SD-Obersturmführer Huhn getekende doodvonnissen mee. Het is Paul Rombout, de 20-jarige zoon van Piet Rombout, die achterblijft in Lunteren. Als laatste was hij bij toeval gearresteerd. De SD kan zijn betrokkenheid bij de dropping niet aantonen. Enkele dagen later krijgt hij zijn vrijheid terug. In Kamp Amersfoort aangekomen worden de zestien ter dood veroordeelde gevangenen opgesloten in de zogenaamde 'dodencellen' in de daar aanwezige bunker. Aangemerkt als 'Todeskandidaten' zullen zij door de Duitse bezetter, wanneer nodig, ter dood worden gebracht. Na een groot aantal aanslagen op hen en op hun Nederlandse helpers, heeft de Duitse bezetter de regel ingesteld dat voor ieder slachtoffer aan hun zijde tien Nederlanders zullen worden terechtgesteld. In het openbaar, en liefst nabij de plaats waar de aanslag heeft plaatsgevonden.

Fusillade Loosdrecht

Ergens medio maart wordt in Loosdrecht, vermoedelijk door het verzet, een aanslag gepleegd op een Duitse onderofficier. Als vergelding worden in de vroege ochtend van 20 maart 1945 tien Nederlandse 'Todeskandidaten' in Kamp Amersfoort uit hun 'dodencel' gehaald en overgebracht naar Loosdrecht. Hier worden zij langs de weg van Hilversum naar Loosdrecht gefusilleerd. Zes van de tien hier op brute wijze vermoorde slachtoffers zijn afkomstig uit de gemeente Ede. Zij waren allen betrokken bij de mislukte wapendropping in de nacht van 8 op 9 maart:

Cor Garritsen	23 jaar Ede
Fokke Roosjen	32 jaar Ede
Peter Roseboom	25 jaar Bennekom
Rijk Tigelaar	32 jaar Ede
Cornelis Verduijn	37 jaar Ede
Hylke van Vliet	27 jaar Bennekom

In Loosdrecht wordt na de oorlog een monument opgericht. Het is ontworpen door Paul Grégoire en werd onthuld in 1946. Het staat aan de Nieuw-Loosdrechtsedijk, tegenover het gemeentehuis.

Fusillade Amersfoort

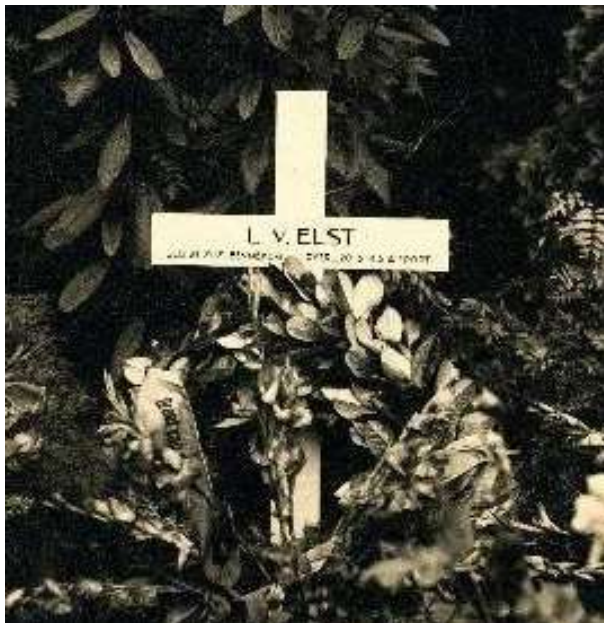
Ook in Amersfoort vindt op deze dag een represaille plaats. Op 14 maart 1945 is namelijk in Amersfoort door het verzet een aanslag met dodelijke afloop gepleegd. Het slachtoffer was een Nederlandse politiemann, die samenwerkte met de SD. Als vergelding worden op deze zelfde vroege dinsdagochtend van 20 maart 1945 nog tien 'Todeskandidaten' uit de 'dodencellen' van Kamp Amersfoort gehaald. (In een andere gevonden versie is melding van een vergelding voor een aanslag op een Gestapo man op Schiphol.) Te voet, geboeid en zwaar bewaakt gaan zij op weg naar de Appelweg in

Amersfoort. Hier aangekomen worden zij één voor één tegen de tuinmuur van dokter August Brester gefusilleerd. Op de plaats waar deze Edenaren zijn gefusilleerd is een monument opgericht. Het monument in Amersfoort is indrukwekkend. Het is ontworpen door Ir. Zuiderhoek en bestaat feitelijk uit de tuinmuur waar de mannen voor gezet zijn. De kogelgaten zijn nog altijd zichtbaar in de muur. Het werd ook in 1946 onthuld en staat op de hoek van de Appelweg met de Westerstraat. Alle tien de slachtoffers zijn uit de gemeente Ede afkomstig en waren bij de mislukte wapendropping in de nacht van 8 op 9 maart betrokken:

Gerrit Boonzaaijer	62 jaar Lunteren
Bart van Elst	27 jaar Bennekom
Piet de Geest	36 jaar Ede
Derk van Gestel	45 jaar Ede
Jo Kelderman	26 jaar Ede
Max Lugthart	25 jaar Ede
Jan Mekking	26 jaar Ede
Ferdi Rombout	18 jaar Ede
Barend Veenendaal	25 jaar Ede
Elbert Veenendaal	27 jaar Ede

Begraaf- en gedenkplaatsen

In eerste instantie zijn de gefusilleerde verzetsmensen van deze groep begraven in Amersfoort. (Mogelijk was dat op de begraafplaats 'Rusthof'. Een houten kruis met de naam van Lambertus van Elst heeft daar in ieder geval op zijn tijdelijke graf in Amersfoort gestaan.) De zeventien verzetsmensen, die als gevolg van de mislukte wapendropping in de nacht van 8 op 9 maart 1945 de dood vonden, worden genoemd op het Mausoleum op de Paasberg in Ede. Vijftien van hen zijn daar ook daadwerkelijk bijgezet. Naast de boven genoemde monumenten in Loosdrecht en Amersfoort en het Mausoleum in Ede worden Bart van Elst, Max Lugthart, Jan Mekking, Peter Roseboom en Hielke van Vliet ook vermeld op het op 1 augustus 1945 onthulde oorlogsmonument in het Bart van

Elstplantsoen te Bennekom.²⁹ Hier wordt elk jaar op 4 mei de officiële dodenherdenking van Bennekom georganiseerd, die ik met mijn kinderen bezocht toen ik in Bennekom woonde.

²⁹ Op de plaquette van het Bart van Elstplantsoen staat ook de naam van Jan Willem Schouten. Hij was student en later assistent aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Jan Willem en zijn vrouw Charlotte (Lot) Schouten waren in 1941 lid geworden van illegale CPN en al snel betrokken bij allerlei vormen van het verzetswerk. Op 7 mei 1943 waren Jan Willem Schouten en Jonathan Bastiaan Nijhoff betrokken bij sabotage aan de spoorlijn Kesteren-Amersfoort. De opdracht was deze spoorlijn te vernietigen om de wegvoering van Nederlandse militairen naar krijgsgevangenkampen in Duitsland te saboteren. De aangebrachte lading kwam echter tot ontploffing waarbij Jan Willem om het leven kwam. De spoorlijn werd nauwelijks beschadigd. (Jan Willem is ook bijgezet in het Mausoleum te Ede).

Krefeld

Vanuit het kamp Amersfoort is Frans van Steenbeek op transport gesteld naar Duitsland. Op 21 maart 1944 arriveert hij in Krefeld. Opnieuw werd Frans gedwongen om voor de Duitsers te werken. Weliswaar niet in de 'Arbeidseinsatz' waar hij niet aan deel wenste te nemen, maar toch. In de stukken die ik gevonden heb in 'de oude doos' van mijn ouders wordt gevonden dat hij in Fischeln behorende tot de stad Krefeld verbleven heeft. Fischeln was net voor de oorlog (1929) bij de gemeente Krefeld gevoegd en heeft nog steeds het oude raadhuis, waar Frans zich (gezien de stempels) melden moest.

Olfgehof te Fischeln

Hij wordt te werk gesteld op een in Fischeln gelegen private boerderij. Het adres op de 'Wanderpersonalkarte' van Frans is Anratherstraße 106. Fischeln is momenteel het zuidelijkste district van de stad Krefeld.

De boer waar hij gewerkt heeft was Heinrich Engels op de Olfgehof. Frans heeft na de oorlog contact proberen te onderhouden met de familie waar hij tewerkgesteld werd. Bij de tewerkstelling had hij contact met andere dwangarbeiders, waaronder twee Russische vrouwen. Deze werden in hun afzonderlijke verblijfplaats zondermeer slecht behandeld. Met 'Ze kregen te weinig te eten om te leven, maar net te veel om dood te gaan.' typeerde Frans hun omstandigheden. Hoewel Frans wel over deze 'Russinnetjes' sprak, heeft hij ze na de oorlog nooit meer gezien of gesproken. Een andere dwangarbeider was Johannes Jonker. In de stukken die ik in 'de oude doos' van mijn ouders aantrof, zat de 'Kontrollkarte für den Auslandsbriefverkehr' van deze Johannes.³⁰ Hieruit weten we dat Johannes voor of op 8 februari 1944 in Krefeld moet

zijn aangekomen. Deze Johannes heeft Frans waarschijnlijk wegwijs kunnen maken in de dagelijkse gang van zaken. Ze hebben na de oorlog nog regelmatig contact gehad.

Kerkdiensten

In Duitsland heeft Frans - volgens Johannes Jonker³¹ - regelmatig 'kerkdiensten' georganiseerd, waarbij zijn antipathie voor het heersende regiem niet onder stoelen of banken werd gestoken. Ook als er Duitsers in de ruimte aanwezig waren. Hiervoor werd hij wel gewaarschuwd, maar vreemd genoeg heeft dat nooit tot represaille naar de

³⁰ Inmiddels is dit origineel naar de erfgenamen van Johannes gezonden.

³¹ Hij vertelde dit na het overlijden van mijn vader.

persoon van Frans van Steenbeek geleid. Hij vond dat zelf niet vreemd, omdat hij zelf de overtuiging toegedaan was, dat als de Duitsers kwamen om Gods woord te horen zij geen sympathie voor het Nationaal Socialisme konden hebben.

Leefomstandigheden

Ausstellende Behörde	Ausstellungs-Datum	Warenart und -menge
188035	11.7.44	1 Pa. Leinwand
903242	11/7.44	1 Arbeitsanzug 1043
9764	19/10.44	1 R. 2 meißeln. T.
34790	11/11.44	1 Paar 1001 gen. Y
9458	12/11.44	1 Arbeitsanzug
57	12/11.44	1 Paar 1001
60	12/11.44	1 Paar 1001
3823	7/2.45	1 Pa. Leinwand

Over de huisvesting en de indeling van de dagen van Frans en Johannes weet ik eigenlijk weinig tot niets. Er zijn een paar documenten uit die tijd. De al eerder genoemde 'Wanderpersonalkarte' diende er voor om de distributie van kleding, schoeisel en eventueel fietsbanden te reguleren. Op de kaart zijn de verstrekkingen aan Frans – niet al te duidelijk – vermeld. Er is in ieder geval te achterhalen dat hij 'Arbeitsanzug' en een 'Jopper' geleverd gekregen heeft. Hij is eind maart 1944 in staat geweest om een levensteken naar huis te sturen. Hoeveel briefkaarten Frans verzond weten we niet.

Mijn vader had na de oorlog nog blanco briefkaarten. Wel weten we dat Johannes Jonker gemiddeld meer dan eens per maand post naar Nederland kon sturen. Tenslotte vind ik op de laatste pagina van zijn voorlopige 'Fremdenpass' nog de naam van een Dirk Jan Bunt uit Ede die een verbinding zou hebben met het adres Concordialaan 19. Deze zou volgens of juist met een Jan Blomhert op transport gesteld zijn. Waar deze aantekening verder op slaat is mij onduidelijk, maar vermoedelijk had Frans met nog andere Nederlanders contact. Het verhaal van de kerkdiensten zou daar ook op duiden.

Bombardementen

In Krefeld – op het grondgebied van de voormalige gemeente Fischeln – was door August Thyssen een staalfabriek gevestigd. Dit is in Krefeld nog steeds een vestiging van de huidige ThyssenKrupp AG, wat een samenvoeging is van de bedrijven Thyssen AG, Friedrich Krupp AG en Hoesch AG. In de tijd van het nationaal socialisme waren dit toonaangevende en zeer belangrijke bedrijven voor de levering van staal. Dit was waarschijnlijk voor de geallieerden reden om de stad Krefeld en haar omgeving vaak te bombarderen. Al vanaf mei 1940 was dat

voor de Duitsers reden om – in het kader van het 'Führer-Sofortprogramm' – de nodige bunkers te bouwen. Dit kon echter niet voorkomen dat in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 bij een dergelijk luchtaanval 38 mensen omkwamen. In de nacht van 21 op 22 juni 1943 is met ruim 2.000 ton (brand-) bommen de binnenstad van Krefeld nagenoeg volledig verwoest. Meer dan 1.000 mensen kwamen om en bijna 10.000 werden verwond. Deze bombardementen heeft Frans niet meegemaakt. Wel werd er in de periode dat hij in Krefeld was gebombardeerd op 31 december 1944, de 11de, 24ste en in de nacht van 28 op 29 januari 1945. Bij deze aanvallen kwamen nog eens bijna 1.100 mensen om.

Frans zal bij deze aanvallen zeker de beleving van zijn gevangenschap op het buitencommando Breda (Gilze-Rijen) herbeleefd hebben. Ik heb geen voorstelling hoe het geweest moet zijn, maar als we de beelden zien van de stad Krefeld uit het begin van 1945 hebben we wel een indruk van de immense verwoesting.

Bevrijding

Op 1 maart 1945 werd door de geallieerden een poging gedaan de bruggen in te nemen bij Neuss (een plaats ten zuiden van Krefeld) om via Oberkassel de Rijn over te kunnen steken naar Düsseldorf. Dit mislukte en de 4 bruggen werden door de Duitsers vernietigd. Het alternatief was de noordelijk gelegen brug bij Krefeld-Uerdingen. Deze bijna 500 meter lange brug was in 1936

feestelijk geopend en Adolf Hitler-brug genoemd (zie foto)³². Krefeld-Uerdingen lag ten oosten van Krefeld. Fischeln – waar Frans toen was – lag ten zuiden van Krefeld en dus op de route van Neuss naar Uerdingen. Op 2 maart treffen de Amerikaanse troepen van de 2^e en 5^e Armored Division elkaar even ten zuiden van Krefeld, waar Fischeln lag. Zij wachtten daar op nadere instructie. Ondertussen was er in die tijd een geweldige hectiek en de nodige chaos in het Duitse leger. Generaal Student van legergroep G was – omdat Hitler geen vertrouwen in hem had – net vervangen door 'Generaloberst der Waffen-SS' Paul Hausser. Generaal Blaskowitz van legergroep H en de commandant van het eerste parachutistenleger Alfred Schlemm liepen tegen dezelfde problemen als Student op. Ze hadden vrijwel geen reserves en hadden toch van doen met de onvermurwbare weigering van Hitler om toestemming te geven zich terug te trekken naar de oostzijde van de Rijn. Schlemm verdedigde Uerdingen met drie of vier onderbemande bataljons. Ondertussen maakte de 2^e Armored Division plannen om de brug op 3 maart aan te vallen. De passage voor tanks was echter geblokkeerd door zwaar mortiervuur, panzerfausten en anti-tankmijnen. Twee bataljons van de 379th Infanterie vochten hun weg naar de oostzijde van de brug. De Duitse paratroepen van Schlemm vochten echter hardnekkig terug. Geallieerde tanks en infanterie konden niet dicht bij de brug komen. Met name door een ca. 3 meter groot gat in de weg aan de westkant van de brug. In het donker zijn 6 man van de genie onder leiding van George L. Youngblood langs de verdediging heen gegaan en zijn de brug overgestoken (en weer terug gegaan) om de draden van de in gang gezette ondermijning van de brug teniet te doen. Zij misten echter cruciale bedrading en ladingen, waardoor de Duitsers de volgende ochtend om 07:00 uur toch de brug konden opblazen. Ondertussen is Krefeld door de Amerikanen ingenomen en is Frans dus bevrijd.

³² Ook een straat werd naar Adolf Hitler vernoemd. In de jaren dertig was er in Krefeld een sterk Nationaal Socialistisch beweging actief. Op 9 november 1938 werden de synagogen van Krefeld afgebrand en de zaken van joodse kooplieden werden verwoest en/of geplunderd. Al in 1933 waren er in Krefeld Nazi-demonstraties en in juni 1934 – toen Hitler Krefeld bezocht – hing er een groot spandoek aan het station met de tekst 'Heil unserem geliebten Führer'.

Bemiddelingspogingen commissaris Hulsman

Letterlijk en figuurlijk zijn de bemiddelingspogingen van deze 'Hauptmann der Gemeindepolizei' een apart hoofdstuk in de gevangenschap van Frans van Steenbeek. Door commissaris H.P.J. Hulsman zijn een aantal brieven inzake Frans geschreven aan met name de SD. Deze zijn bewaard gebleven in het gemeentearchief van Ede en zijn daar opgeslagen in de registratie 1940-1945 onder nummer 426. Eerst geef ik echter wat achtergronden en feiten over deze commissaris.

H.P.J. Hulsman

Hendrikus Petronellus Johannes Hulsman is geboren op vrijdag 28 september 1894 in Arnhem³³ als zoon van de huisknecht Hendrikus Johannes Hulsman (1865-1907) en Hendrika Petronella Beltman (1869-1925). De enige nog levende grootouder bij zijn geboorte was Johannes Hulsman (1837-1900). Deze grootvader zal hij niet of nauwelijks gekend hebben. Niet alleen vanwege zijn jonge leeftijd, maar ook omdat deze grootvader in de rijkswerkinrichting van Veenhuizen verbleef. Dat was in die tijd een strafinstelling, waar de schoenmaker Johannes Hulsman in ieder geval verbleef op het moment van het huwelijk van de ouders van Hulsman op 1 juni 1893. Daar is deze grootvader ook in het hospitaal overleden op 1 maart 1900. Op jonge leeftijd verhuisde Hulsman van Arnhem naar Deventer, waar zijn vader op 15 maart 1907 is overleden. Deze was toen caféhouder. Zijn moeder hertrouwde in 1909 met Hendrik Jan Steenhuisen (1861-1951). Deze weduwnaar had uit zijn eerste huwelijk tenminste één zoon, die in de

overlijdensakte van Hulsman ook als broer wordt genoemd. Uit het huwelijk van zijn eigen ouders zijn vier broers bekend, waarvan er twee jong overleden zijn. Hij heeft de vijfjarige H.B.S. doorlopen en volgde daarna de opleiding tot inspecteur van politie, waarna hij het diploma daarvoor van de Bond voor Opleiding van Hogere Politieambtenaren in Nederland verwierf. In 1919 werd hij als inspecteur van politie benoemd te Harderwijk. De naam van Hulsman is ook te vinden in de stamboeken van de Officieren van de Grenadiers en Jagers (deel VI. 1914-1924) en van het 10^e Regiment Infanterie (1882-1924). Hulsman was in 1927 getrouwd met de in Geldermalsen geboren predikantsdochter Aletta Dorothea Christina Veenhuijsen (geb. 1896) met wie hij zich verloofde in december 1924. Hij woonde toen al aan de Acacialaan in Ede, waar hij op 10 oktober 1923 als inspecteur bij de politie de overstap had gemaakt van Harderwijk naar Ede. Met ingang van 25 mei 1931 was hij commissaris. In augustus 1939 is hij als reserveofficier opgeroepen geweest in het kader van de mobilisatie. Op 22 mei 1940 keerde hij uit krijgsgevangenschap (hij was immers officier) terug en twee dagen later was hij weer in functie.

Hij werd op 31 mei 1945 geschorst in deze functie door de commissaris van het Militair Gezag in Gelderland. Op 1 juni 1946 hief de toenmalige minister van Justitie, A.A.M.T. Kolfsoeten (1903-1984), die schorsing op en verleende hem ongevraagd eervol ontslag uit zijn functie als commissaris. Hij is na een langdurige ziekte overleden op zondag 10 september 1950 om 18:30 uur in Ede³⁴, 55 jaar oud. Hij woonde toen aan de Amsterdamseweg op nummer 46. Hij is op 14 september 1950 begraven op de Algemene Begraafplaats te Deventer. Het huwelijk van het echtpaar Hulsman-Veenhuijsen bleef kinderloos. Voor gedetailleerdere rollen in de oorlog wordt verwezen naar het boek 'Ede 1940-1945'. Alles hier benoemen zou te veel zijn. Vast staat dat hij medeverantwoordelijk was voor een groot aantal arrestaties.

³³ Van de geboorte is aangifte gedaan op zaterdag 29 september 1894 [bron: geboorteakte 1297].

³⁴ Van het overlijden is door de begrafenisondernemer Govert Homburg (1893-1963) aangifte gedaan op maandag 11 september 1950 [bron: overlijdensakte 202].

Registratie 1940-1945 nr. 426

Toen in 1990 onder verantwoording van het gemeentebestuur het in 1985 vervaardigde boekwerk van Gert Plekkringa en Vincent Lagerwij werd uitgegeven, werden we ons bewust van het bestaan van correspondentie tussen Hulsman en de SD. De uitgave van het boek was voor mijn vader echter geen onverdeeld succes, omdat zonder zijn medeweten een foutieve weergave van de feiten in de tekst werd gegeven. Nadat door mijn vader is aangegeven wat zijn bezwaren waren is in juni 1990 door het college excuus aangeboden en er is door de auteurs - pas in mei 1991 - een rectificatie aan het boek toegevoegd. In deze rectificatie hebben ze aangegeven: 'Wij hebben aan deze geschiedenis in hoofdzaak aandacht geschonken om het schizofrene gedrag van commissaris Hulsman te beschrijven. Onder zijn leiding en verantwoordelijkheid vonden veel arrestaties plaats die veelal in een gevangenis of een concentratiekamp eindigden. In het onderhavige geval deed hij er echter alles aan om de gearresteerde³⁵ vrij te krijgen.' Eén en ander maakte natuurlijk veel los bij Frans van Steenbeek. In de brief aan het gemeentebestuur heeft hij aangegeven dat hij heel nadrukkelijk 'om principiële redenen' geen gevolg heeft gegeven aan de oproep om in Duitsland te gaan werken. Over de onderstaande correspondentie staat in zijn brief: 'Het was zeker niet mijn mening dat ik graag naar Duitsland wilde gaan, wel wilde ik graag het concentratiekamp verlaten!'. Met de door Frans zelf aangebrachte nuance geef ik hier weer wat er in de betreffende registratie te vinden is.

September 1943

Op 1 september 1943 verzocht commissaris van politie Hulsman de SD in Arnhem, op aandringen van de familie van Frans, hem mee te willen delen of Frans nog in leven was. De letterlijke tekst van deze brief is:

'Die Verwandten von F. van STEENBEEK, geboren am 22. März 1918, Baracke 20b No. 6289, Konzentrationslager 's-Hertogenbosch, bittet um meine Vermittlung um mich zu erkundigen, ob dieser Person noch am Leben ist. Man hat schon in längerer Zeit nichts mehr von ihm erfahren. Als Sie der Meinung sind, mich keine Auskunft erteilen zu können, dann möchte ich dies vernehmen.'

DER BEFEHLSHABER
DER SICHERHEITSPOLIZEI UND DES SD
FÜR DIE BESetzten NIEDERLÄNDISCHEN GEBIETE
AUßENSTELLE ARNHEM

ARNHEM, den 8.9. 1943.

Tgb. Nr. - IV C -

An die
Gemeindepolizei Ede
in
Nied. G.

Betrifft: F. van Steenbeek, geb. 22.3.1918.
Vermerk: Dort. Schreiben v. 1.9.43. - Nr. 19.G.4724 -
Anlagen: Keine.

Der niederl. St.A. F. van Steenbeek befindet sich
noch unter der von Ihnen angegebenen Nr. in Hl. Hertogenbosch.

In Auftrage:

'Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten Niederländische Gebiete - Außenstelle Arnhem' gaf op 8 september het korte en bondige antwoord dat Frans zich nog steeds met het aangegeven nummer in het concentratiekamp Hertogenbosch (=Vught) bevond. Schijnbaar is het wijzigen van het nummer van de gevangen Frans van Steenbeek nog niet doorgedrongen of het interesseerde de SD weinig tot niets.

Het was voor de familie waarschijnlijk een geruststelling, maar men wist in die onzekere tijden nog niet wat er nu met

Frans zou gebeuren. Dit was wellicht voor Hulsman aanleiding om op 24 september 1943 nog een brief te sturen aan de Sicherheitspolizei die gevestigd was op de 'Utrechtscheweg' te Arnhem. De letterlijke inhoud van deze brief was:

'Unter Danksagung für Ihr Schreiben von 8. D.M. Tgb.Nr.IV C und unter Bezugnahme auf mein Schreiben von 1. September 1943 No. 19.G.4724, beehre ich mich Ihnen zu bitten mich benachrichtigen zu wollen, ob es Ihnen vielleicht bekannt ist, wie lange der Niederländische St.A. F. van Steenbeek noch im Konzentrationslager 's-Hertogenbosch bleiben musz. Für die entstehende Mühewaltung sage ich Ihnen im Voraus meinen verbindlichsten Dank.'

³⁵ Frans van Steenbeek was als enige in Ede, weliswaar op verzoek van de SD, maar onder verantwoording van Hulsman zelf, gearresteerd voor het niet deelnemen aan de Arbeitseinsatz.

In het dossier is geen antwoord van de Sicherheitspolizei te vinden. Waarschijnlijk wilde ze niet ingaan op deze zaak en hebben ze simpelweg geen antwoord gezonden.

December 1943

Vervolgens vinden we in het dossier een door Hulsman geschreven concept voor een volgende brief. Deze brief is op 18 december 1943 uitgewerkt en 'Eingesandt durch Vermittlung der Sicherheitspolizei in Arnheim' aan 'den Herrn Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in 's-Gravenhage'. De uitgewerkte tekst luidt:

'Ich beehre mich Ihnen nachfolgendes zu berichten: Am 20. April 1943 wurde nach Vught abgeführt FRANS VAN STEENBEEK. Geboren in Ede den 22. März 1918, Nr. P 668 Block 2 D.L. Nr. 554278. Er hatte sich dem Arbeitseinsatz in Deutschland entzogen. Ich habe mich damals dieser Angelegenheit interessiert, weil ich meinte, dass man Steenbeek unrichtig Auskunft erteilt hatte. Van Steenbeek hat keine einzige Beschwerden in Deutschland arbeiten zu gehen, sodasz ich Ihre Beistand bitte um, wenn möglich, fördern zu wollen, dass van Steenbeek auf freiem Fusz kämmt, damit er nach Deutschland gehen kann.'

Ook deze brief van Hulsman wordt ondertekend met 'Der Hauptmann der Gemeindepolizei'. Hier is wel het nieuwe nummer van Frans bekend bij Hulsman. Waarschijnlijk wist hij dat van de familie van Frans, die – volgens zijn eigen zeggen in de brief aan het gemeentebestuur – wel in staat geweest was om één of meerdere levenstekens vanuit Vught te kunnen sturen. Die levenstekens kunnen overigens zowel clandestien als via het Rode Kruis verzonden zijn.

Of de toenmalige bevelhebber van de Sicherheitspolizei en de SD in het bezette Nederland Erich Naumann (Meissen, 29 april 1905 - Landsberg am Lech, 7 juni 1951)³⁶ deze brief ooit gezien heeft wens ik te betwijfelen. Deze 'SS-Brigadeführer und Generalmajor der Polizei' had waarschijnlijk wel andere dingen aan zijn hoofd. Hij had immers nog maar net Wilhelm Harster opgevolgd, die – berucht om zijn Jodenvervolging en het toestaan van 'verscherpte verhoren' – in dezelfde functie in Italië was benoemd. In ieder geval is er weer geen enkel antwoord in het dossier terug te vinden.

Zoals in de rectificatie van het boek 'Ede 1940-1945' staat: 'De behandelende SD-beambte heeft waarschijnlijk z'n schouders opgehaald en het briefje naast zich neergelegd.'

Januari 1944

Op 14 januari 1944 verzoekt Hulsman om Frans – alvorens hij naar Duitsland wordt gezonden – in de gelegenheid te stellen zijn familie te bezoeken. Deze twee verklaringen zijn achtereenvolgens in het Duits en in het Nederlands opgesteld.

xxxxxxxxxxxx

222.

den 14. Januar 1944.

GEMEINDE-POLITIE
E D E.

Ede, 14 Januari 1944.

No. 226.
kv.

27p. K.

Der Major, Korpskommandant der Gemeinde Polizei in Ede, erklärt dass seines Erschens hinsichtlich FRANS VAN STEENBEEK, Geboren in Ede den 22. März 1918, welcher im Verdacht ist sich den Arbeitseinsatz nach Deutschland entziehen zu haben, mildernde Umstände in Betracht kommen.
Wenn möglich werde ich es sehr schätzen, was van Steenbeek bei einer Aussendung nach Deutschland möglichst bald mit Urlaub nach den Niederlanden kommen kann, weil er seine Familie seit etwa vier Monaten nicht gesehen hat.
Der Korpskommandant,

De Major, Korpscommandant der Gemeentepolitie te Ede verklaart, dat naar zijn meening ten opzichte van Frans van Steenbeek, geboren te Ede, 22 maart 1918, die verdacht werd zich aan de arbeidseinsatz naar Duitsland te hebben onttrokken, verzachtende omstandigheden in aanmerking komen.

Indien mogelijk zal ik het zeer op prijs stellen wanneer hij bij uitzending naar Duitsland zoo speedig doenlijk met verlof naar Nederland kan komen, aangesien hij zijne familie sedert vier maanden niet heeft gezien.

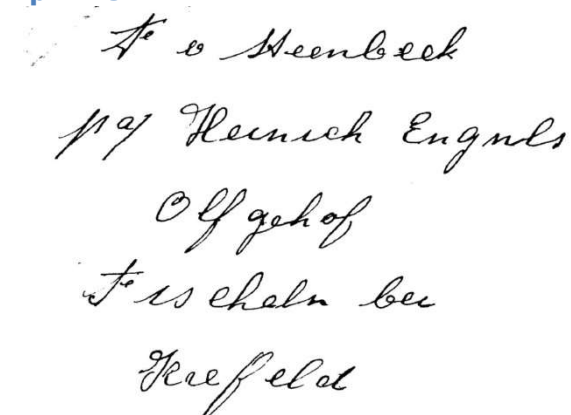
De Korpscommandant,

Op de (doorslagen van) deze verklaringen is geen adressering aangebracht. Frans verblijft dan nog in Vught en is nog niet naar Amersfoort overgeplaatst. Van 'uitzending

³⁶ Na zijn arrestatie door de geallieerden stond Naumann terecht in Neurenberg. Naumann werd in 1948 schuldig bevonden aan het plegen van oorlogsmisdaden en ter dood veroordeeld. Hij werd op 7 juni 1951 samen met andere nazi-misdadigers opgehangen in de gevangenis van Landsberg.

naar Duitsland' is nog geen sprake. Weer is er geen antwoord in het dossier. Zeer waarschijnlijk waren deze verklaringen bedoeld als stukken bij de behandeling van de strafzaak tegen Frans van Steenbeek.

April 1944

Fr. v. Steenbeek
Hr. Heinrich Engels
Offizier
Fischeln bei
Krefeld

Op 1 april 1944 was inmiddels duidelijk dat Frans in Krefeld gevangen gehouden werd. In het dossier is een klein briefje bewaard, waarop het 'adres' van Frans van Steenbeek in Fischeln staat. Wie dit geschreven heeft is niet met zekerheid te zeggen. In ieder geval is het niet hetzelfde handschrift als de conceptbrief van december 1943. Uitgaande van de handschriften in het receptieboek bij het trouwen van Frans met Cor van Roekel is het heel goed mogelijk dat de moeder van Frans, Elsje van Steenbeek-Bakkenes, dit briefje geschreven heeft. Op basis van dit

briefje weten we zeker bij wie Frans in Duitsland te werk gesteld is. Als laatste stukken in het dossier vinden we een door Hulsman aan de heer Heinrich Engels te Fischeln gericht verzoek om Frans van Steenbeek in de gelegenheid te stellen tot familiebezoek. Met andere woorden een paar dagen verlof te geven. Hiervan is zowel het handgeschreven concept en de doorslag van de uitwerking van de brief van 1 april 1944 te vinden. De letterlijke tekst van dit concept verzoek was:

'Es wäre mich lieb, wenn Sie mal befördern könnten daß der Frans van Steenbeek, der bei Ihnen arbeitet für einige Tage nach Ede kommen könnte. Ich stelle mich persönlich dafür verantwortlich, daß er wieder nach seinem Arbeitsplatz zurückkehrt. Falls Sie meinen daß Sie nicht helfen können, so bitte ich mich zu benachrichtigen zu wenn oder welchen Stelle ich mich wenden muß. Der Major der Polizei.'³⁷

NB: de feitelijke uitwerking is op onderdelen anders uitgewerkt, maar heeft dezelfde strekking. Zo is het begin van de brief veranderd in 'Es wäre mir ein grosses Vergnügen, als Sie mal fördern könnten dass der FRANS ...'³⁸. Ook hierop is geen antwoord bekend. Heinrich Engels zal de brief misschien niet ontvangen hebben. Hij heeft tenminste niet schriftelijk gereageerd en Frans ook geen verlof kunnen geven.

Het einde van de gevangenschap

Bij zijn bevrijding in Fischeln bij Krefeld werd Frans gevraagd hoe hij behandeld was door de betreffende boer in Fischeln. Anders zouden de bevrijders hem wel even opknopen. Hoewel dat door Frans gezien werd als grootspraak aan het front bleek dat dit daadwerkelijk door de bevrijders werd gedaan. Hij heeft de gevolgen van dit standrecht gezien. Gelukkig voor Frans heeft hij naar waarheid kunnen getuigen dat hij goed behandeld geweest was.

Het noordelijk deel van Nederland was nog niet bevrijd. In eerste instantie zal Frans dus in Duitsland gebleven zijn. In juni hebben eenheden van het Britse bezettingsleger de Amerikaanse troepen afgelost en behoorde Krefeld tot de Britse zone. Frans heeft dat niet afgewacht. Hij heeft de benen genomen en is – volgens overlevering – na een lange omweg door Luxemburg, Frankrijk en België naar Nederland teruggekeerd. Via de archieven van het Nederlandse Rode Kruis weten we zeker, dat hij op 5 april 1945 in het bevrijde Roermond wordt geregistreerd in het daar aanwezige opvangcentrum van de 'Allied Expeditionary Forces'. Dit waren de geallieerde legers in noordwest Europa onder bevel van Dwight D. Eisenhower.

³⁷ Hulsman had zich inmiddels beklagd over het feit dat hij (nog) geen Majoor was en daardoor minder aanzien had. Hem is toen deze rang titulair verleend. Hij mocht de rang voeren, maar werd er niet naar betaald.

³⁸ We zien hier gelijk dat de β niet op de schrijfmachine te vinden was. Men gebruikte daarvoor de lettercombinatie ss of sz.

(1) REGISTRATION NO. **NG 01207705**

A.E.F. D.P. REGISTRATION RECORD

Original ☒ Duplicate ☐

M. ☒ Single ☒ Married ☐
F. ☐ Widowed ☐ Divorced ☐

(2) Family Name **Van Steenbeek** Other Given Names **Frans** (3) Sex **M.** (4) Marital Status **Single** (5) Claimed Nationality **Ned.**

(6) Birthdate **22 maart 1918** Birthplace **Ede.** Province **Gelderland** Country **Holland** (7) Religion (Optional) **Protestant** (8) Number of Accompanying Family Members: **1**

(9) Number of Dependents: **1** (10) Full Name of Father **Van Steenbeek Geurt** (11) Full Maiden Name of Mother **Brakkenes Elly**

(12) DESIRED DESTINATION
City or Village **Ede.** Province **Gelderland** Country **Holland**

(13) LAST PERMANENT RESIDENCE OR RESIDENCE JANUARY 1, 1938.
City or Village **Ede.** Province **Gelderland** Country **Holland**

(14) Usual Trade, Occupation or Profession **Landarbeider** (15) Performed in What Kind of Establishment **270 Rm.** (16) Other Trades or Occupations

(17) Languages Spoken in Order of Fluency **Nederlandsch.** (18) Do You Claim to be a Prisoner of War? **No** (19) Amount and Kind of Currency in your Possession **270 Rm.**

(20) Signature of Registrant: **Frans van Steenbeek** (21) Signature of Registrar: **Quadrat** Date: **15.4.1945** Assembly Center No.

(22) Destination or Reception Center: **B. C. Roermond**

(23) Code for Issue
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28
14 B. A. B. Heeze

(24) REMARKS
Grp. II.

DP-2
16-39781-1

Op de registratiekaart zien we dat Frans als 'displaced person' de status als ontheemde heeft. De kaart vertelt op zich niet zo veel nieuws. Wel valt op, dat hij de beschikking had over 270 Riechsmark. Waarschijnlijk werd Frans in Fischeln door de heer Heinrich Engels wel betaald voor zijn (dwang-)arbeid. De Reichsmark had buiten Duitsland geen enkele waarde. Er zijn daarom geen betrouwbare bronnen die de waarde kunnen aangegeven. Er worden op internet heel uiteenlopende bedragen genoemd. Als ik deze uitreken op basis van bijvoorbeeld jaarinkomens zou de 270 RM nu, omgezet naar de huidige levensstandaard, een bedrag zijn van tussen de € 1.000 en € 2.500. Frans is dus wel zuinig geweest op wat hij had. Tenslotte heeft hij er niets van kunnen overhouden, maar hij zal gedacht hebben dat hij beter Duits geld kon hebben als hij weer uit Fischeln kon vertrekken.

A. E. F. ASSEMBLY CENTER REGISTRATION CARD

N. **01207705** **Frans van Steenbeek**

1. (Registration number) **27** 2. (Family name) **Van Steenbeek** (Other given names)

3. (Claimed nationality) **Ned.** 4. (Sex) **M.** 5. (Age) **27** 6. Date: **7 April 1945**

7. (Assigned billet number or address)

8. DESTINATION OR RECEPTION CENTER
(Name or number) **B. C. Roermond** (City or village) (Province) (Country)

9. REMARKS
14.45 B. A. B. Heeze

16-39724-1 (Use reverse side for additional remarks) D. P. 3

Op de gevonden registratiekaarten zien we dat hij op 9 april 1945 naar Heeze vertrokken is. Dit is een plaats nabij Eindhoven, waar in 1944 en 1945 de nodige opvang van evacuees plaats heeft gevonden. Samen met andere plaatsen in Noord-Brabant (Oss, Tilburg, Helmond en Valkenswaard) zijn in Heeze al in oktober 1944 duizenden vluchtelingen opgevangen vanwege de inundatie van Walcheren.

Al met al zien we nu dat Frans in het slotstuk van zijn thuisreis dus ook

Roermond en Heeze heeft aangedaan en dat hij geregistreerd stond onder het nummer NG01207705. Hij zal geweten hebben van het feit dat Ede nog niet bevrijd was. Dat zou nog ruim een week – met de nodige zorg en honger naar berichtgeving – duren.

Wanneer hij exact weer in zijn vertrouwde thuisbasis aan de Stationsweg 17 terugkwam weet ik helaas niet. Wel is mij het verhaal bekend dat hij onderweg een bekende uit Veenendaal tegengekomen is, die hem heeft thuisgebracht. Volgens mij was dat zijn voormalige werkgever De Ruiter, maar zeker ben ik daar niet over.

Consequenties van de oorlog voor Frans

Pas in de jaren 70 kwam - voor mij als zoon van Frans - een klein beetje naar buiten wat hij eigenlijk allemaal had doorstaan.

Ondanks alles - of juist door alles - wat Frans had meegemaakt, heeft hij de mensen - en dus ook de Duitsers - nooit kunnen haten. Een dag naar Duitsland kon gewoon een feest zijn. Frans had echter wel een hardgrondige afschuw van het nationaalsocialisme of andere "haat zaaiende ismen" en het gedrag en de daden die daaruit konden voortvloeiden. Frans heeft overigens de nodige boeken over de Tweede Wereldoorlog verzameld. Deels denk ik om zelf de historie

van zijn geboortestreek te weten in de tijd dat hij afwezig was wegens zijn gevangenschap. Deels ook om voor ons de nodige informatie voor handen te hebben. Het ging trouwens niet altijd over deze oorlog. Ook andere boeken over onderdrukking - zoals "De Negerhut van Oom Tom"³⁹ - waren in huize Van Steenbeek aanwezig.

De schaduw van de Tweede Wereldoorlog

Bijna dertig jaar na de bevrijding sloeg de Tweede Wereldoorlog alsnog zijn schaduw zichtbaar over het leven van Frans. Een voor hem - en daarmee voor het gehele gezin - donkere periode brak aan.

De drie van Breda

Eerst was daar in 1972 de discussie over de (toen) Drie van Breda (zie bijlage). De toenmalige minister van Justitie, Dries van Agt had laten doorschemeren dat hij positief wilde reageren op een gratieverzoek van de Drie van Breda, mede omdat de Hoge Raad en de bijzondere strafkamer van de Rechtbank Amsterdam eenstemmig hadden geadviseerd gratie te verlenen. Uiteindelijk heeft dit niet geleid tot hun vrijlating, maar de discussie inclusief de hoorzitting en het Kamerdebat heeft Frans emotioneel fors geraakt. Temeer omdat ook Kotälla één van deze gevangenen was. Tenslotte overleed Kotälla in 1979 te Breda en werden Fischer en Aus der Fünten in januari 1989 alsnog vrijgelaten en Nederland uitgezet. Lang hebben zij niet van hun vrijheid genoten. Zij stierven in datzelfde jaar in respectievelijk Olsberg en Duisburg.

Confrontatie met Capo

De tol van de oorlog werd bij Frans pas echt opgeëist na een persoonlijke confrontatie met één van de Capo's, die plotseling - waarschijnlijk nietsvermoedend - op de stoep stond als wederverkoper van het tijdschrift Margriet en de Donald Duck. Deze confrontatie heeft voor Frans een heel moeilijke tijd tot gevolg gehad. In eerste instantie kwam hij volledig zwijgend terug in de kamer en sloot zich verder van iedereen af. Uiteindelijk heeft de huisarts dokter Haring hem fors aangepakt om dit zwijgen te doorbreken. Dit incident had kort daarop nog verdere gevolgen voor de emoties van Frans. Kort daarna bleek namelijk, dat deze Capo een eind aan zijn leven had gemaakt. Frans heeft nooit geweten of dit een consequentie was van het feit, dat er bij de bezorgservice dringend was verzocht deze Capo niet langer aan zijn deur te laten komen.

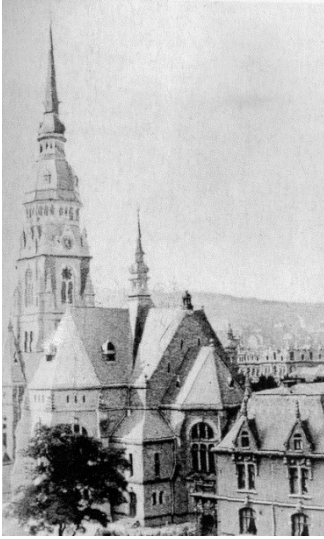
³⁹ **De negerhut van Oom Tom** van Harriet Beecher Stowe is een van de bekendste boeken uit de Amerikaanse literatuur. Het werd in 1852 gepubliceerd nadat het eerst tussen 1851 en 1852 als serie was verschenen en oefende een enorme invloed uit op de heersende opvattingen over slavernij.

Gezondheid

Deze confrontatie was het begin van problemen rond de verwerking van het door Frans opgelopen trauma (feitelijk meerdere trauma's). Dit heeft zondermeer zijn weerslag gehad op de gezondheid van Frans. Ik noem het maar een oorlogstrauma of een concentratiekampsyndroom. Feitelijk maakt de naam niets uit. De uiteindelijke consequentie was, dat Frans arbeidsongeschikt raakte. Ook toen was er bij hem geen enkele hang naar compensatie of erkenning. Hij heeft alles over zich heen laten komen en ging voort in dezelfde manier waarop door hem ook de wederopbouw is aangegaan. "Nier zeuren en doorgaan".

Bijlagen

Theologische Verklaring van Barmen (1934)

De eerste Bekenntnissynode (waar de Barmer Thesen in 1934 werden aangenomen) werd gehouden in de Gemarker Kirche. De Theologische verklaring van Barmen bestaat uit zes Barmer Thesen. Deze Thesen hebben een overeenkomstige opbouw. Het zijn zes Thesen (stellingen) die allemaal beginnen met één of twee citaten uit het Bijbelse Nieuwe Testament. Dan volgt een passage waarin beknopt een belijdenis wordt geformuleerd. Als afsluiting volgt een korte passage waarin opvattingen worden benoemd die als valse leer of ketterij worden verworpen. Op de Theologische verklaring van Barmen is na de Tweede Wereldoorlog kritiek gekomen. De kritiek behelsde dat in deze verklaring niet (expliciet) stelling is genomen tegen de Jodenvervolging. Karl Barth, de voornaamste auteur, heeft in een terugblik erkend dat deze omissie ook zijns inziens een gebrek is van de Barmer Thesen.

1. *Jezus Christus spreekt: Ik ben de weg en de waarheid en het leven; niemand komt tot de Vader dan door Mij. (Johannes 14:6). Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u, wie niet door de deur de schaapskooi binnenkomt, maar op een andere plaats inklimt, die is een dief en een rover. Ik ben de deur, als iemand door Mij binnenkomt, zal hij behouden worden. (Johannes 10:9)*

Jezus Christus zoals Hij ons in de Heilige Schrift wordt betuigd, is het ene Woord van God, dat wij te horen, dat wij in leven en in sterven te vertrouwen en te gehoorzamen hebben. Wij verwerpen de valse leer, als zou de kerk als bron van haar verkondiging behalve en naast dit ene Woord van God ook nog andere gebeurtenissen en machten, gestalten en waarheden als Gods openbaring kunnen en moeten erkennen.

2. *Door God bent u in Christus Jezus, die ons van God is geworden: wijsheid, rechtvaardigheid, heiliging en verlossing. (1 Corinthiërs 1:30)*

Zoals Jezus Christus Gods belofte is van de vergeving van al onze zonden, zo en met gelijke ernst is Hij ook Gods krachtige aanspraak op ons gehele leven; door Hem wedervaart ons vrolijke bevrijding uit de goddeloze bindingen van deze wereld tot vrije en dankbare dienst aan zijn schepselen. Wij verwerpen de valse leer, als zouden er gebieden van ons leven zijn, waarop wij niet aan Jezus Christus, maar aan andere heren zouden toebehoren, gebieden, waarop wij de rechtvaardiging en heiliging door Hem niet nodig zouden hebben.

3. *Laat ons dan waar zijn in de liefde en in elk opzicht naar Hem toe groeien, die het hoofd is, Christus. van wie uit het hele lichaam is samengevoegd. (Efeze 4:15,16).*

De christelijke kerk is de gemeente van broeders, waarin Jezus Christus in woord en sacrament door de Heilige Geest als Heer tegenwoordig handelt. Zij heeft zowel met haar geloof als met haar gehoorzaamheid, zowel met haar boodschap als met haar kerkorde, midden in de wereld der zonde als de kerk der begenadigde zondaars te betuigen, dat zij alleen zijn eigendom is, alleen van zijn troost en van zijn vermaning en in verwachting van zijn verschijning leeft en wenst te leven. Wij verwerpen de valse leer, als zou de kerk de vorm

van haar boodschap en van haar kerkorde mogen overlaten aan haar eigen willekeur of aan de wisseling der overtuigingen, die in een bepaalde tijd inzake wereldbeschouwing of politiek leven.

4. *Gij weet. dat de regeerders der volken heerschappij over hen voeren en de rijksgroten oefenen macht over hen. Zo is het onder u niet, maar wie onder u groot wil worden, zal uw dienaar zijn. (Mattheüs 20:25-26).*

De verschillende ambten in de kerk dienen niet tot heerschappij van sommigen over anderen, maar tot uitoefening van de aan de gehele gemeente toevertrouwde en bevolen dienst. Wij verwerpen de valse leer, als zou de kerk zich naast deze dienst bijzondere leiders, met bevoegdheid tot regeren bekleed, kunnen en mogen of laten geven.

5. *Vreest God, eert de keizer (1 Petrus 2:17)*

De Schrift zegt ons, dat de staat naar goddelijke beschikking de taak heeft, in de nog niet verlost wereld, waarin ook de kerk staat, naar de mate van menselijk inzicht en menselijk vermogen, onder bedreiging met en uitoefening van dwang, voor recht en vrede te zorgen. De kerk erkent, in dankbare eerbied jegens God, de weldaad van deze Zijn beschikking. Zij herinnert aan Gods rijk, Gods gebod en gerechtigheid en daarmee aan de verantwoordelijkheid van regeerders en geregeerden. Zij vertrouwt en gehoorzaamt de kracht van het Woord, waardoor God alle dingen draagt.

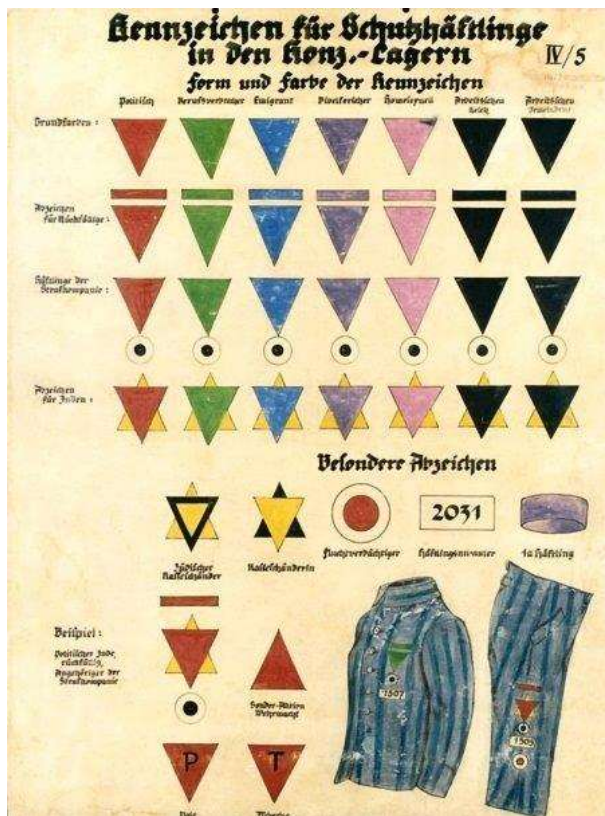
Wij verwerpen de valse leer, als zou de staat, boven zijn bijzondere opdracht uit, de enige en totale ordening van het menselijk leven moeten en kunnen worden en zo ook de plaats en de taak van de kerk overnemen. Wij verwerpen de valse leer, als zou de kerk zich, boven haar bijzondere opdracht uit, karakter, taak en waardigheid van de staat moeten en kunnen toekennen en zodoende zelf tot een orgaan van de staat worden.

6. *Zie, Ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld. (Mattheüs 28:20). Het Woord van God is niet gebonden. (2 Timotheüs 2:9)*

De opdracht van de kerk, waarin haar vrijheid is gegrond, bestaat daarin, dat zij als plaatsvervanger van Christus en zo in dienst van Zijn eigen Woord en Werk, door prediking en sacrament de boodschap van de vrije genade Gods aan heel het volk brengt.

Wij verwerpen de valse leer, als zou de kerk in menselijke eigenwaan het Woord en Werk van de Heer in dienst kunnen stellen van welke eigenmachtig gekozen wensen, doeleinden en plannen ook.

Kentekenen op de kleding van gevangenen

In de Nazi-Duitse gevangenkampen bestonden de gevangenen niet meer als 'mens'. Hij of zij had geen naam doch slechts een nummer en een kenteken.

Er werd verschil gemaakt tussen de categorieën van de gevangenen. De gevangenen moesten een gestandaardiseerde driehoek dragen. Zoals hiernaast te zien, had men verschillende categorieën. De meest bekende zijn natuurlijk de Jodenster (eventueel gecombineerd met een andere categorie) en de Roze Driehoek (nu nog symbool voor de homoseksuele beweging). De roze driehoek stond eigenlijk voor een bredere categorie van zedendelinquenten, waardoor ook verkrachters, pedofielen en zoöfielen de roze driehoek droegen.

Andere labels waren de rode driehoek voor politieke gevangenen, groen voor criminelen, blauw voor emigranten, bruin voor zigeuners, paars voor Jehova's getuigen, Vrije Bijbelonderzoekers en zevendedagsadventisten en de zwarte driehoek stond voor asociaal en werkschuw, en hieronder vielen daklozen,

prostituees, landlopers en volgens sommigen ook feministes en lesbiennes.

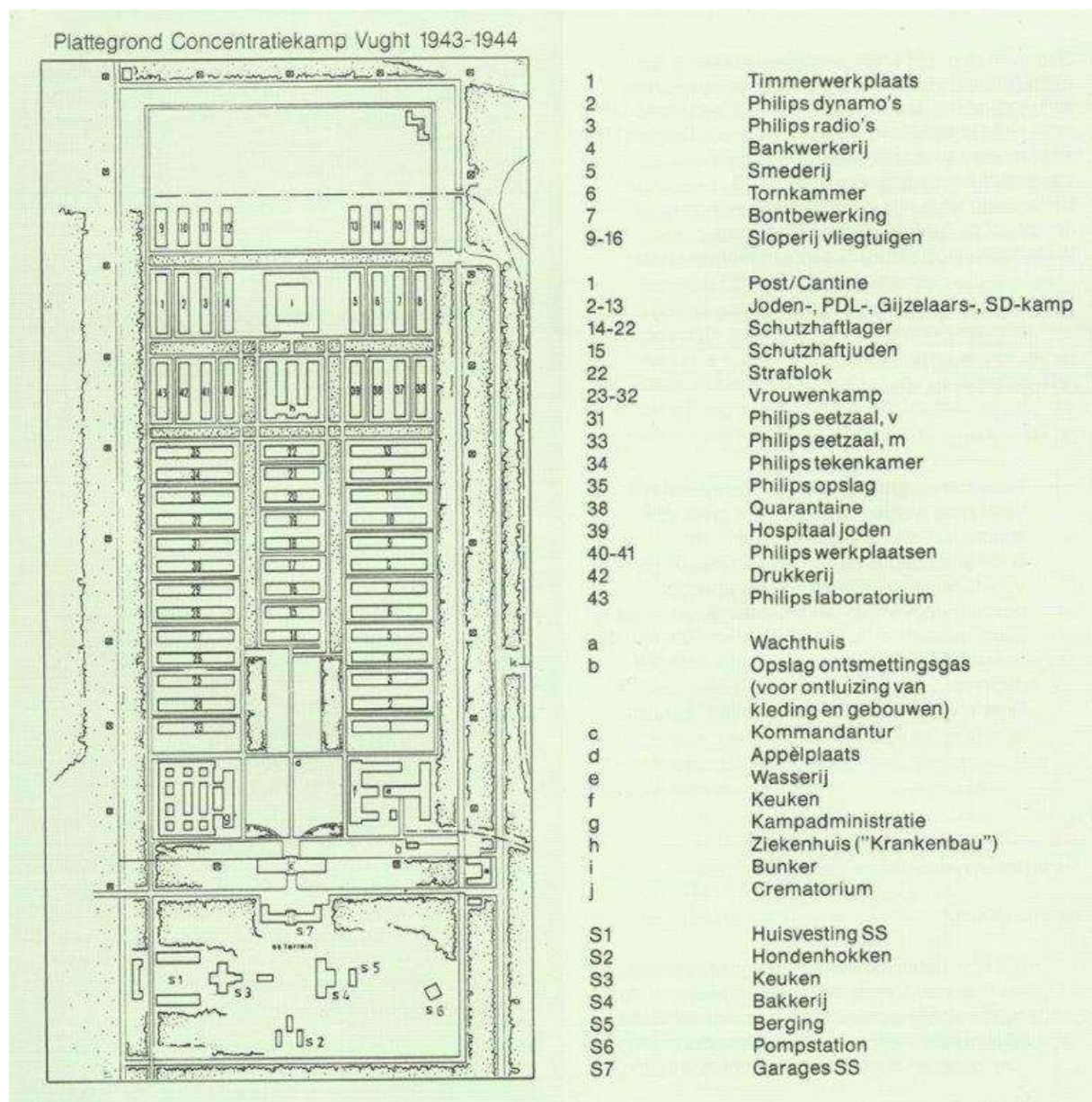
Recidivisten kregen een extra streep boven de driehoek. Zij die ingedeeld waren bij een strafbataljon, kregen onder hun driehoek nog een kokarde van zwart-wit-zwart en werden aan een strenger regime bloot gesteld.

Gevangenen waarvan men dacht dat ze een poging zouden doen om te ontsnappen, of een poging hadden gedaan om te ontsnappen, kregen een kokarde van rood-wit-zwart. Deze werd ook onder de driehoek genaaid. Deze mensen werden zeer streng bewaakt door de nazi's.

Ten slotte werd in de driehoek soms ook een letter aangebracht, die verwees naar het land van herkomst (bijvoorbeeld de H voor Holland, B voor België, P voor Polen of de T voor Tsjechië).

Volgens historici ontstond in de concentratiekampen aan de hand van de gebruikte sterren en driehoeken een soort hiërarchie onder de gevangenen. Draggers van de roze driehoek zouden tot de onderste regionen van de gevangenen-hiërarchie hebben behoord.

Plattegrond kamp Vught

Drie van Breda

Oorspronkelijk de Vier van Breda, later Drie van Breda en tenslotte Twee van Breda, waren Duitse oorlogsmisdadigers die een levenslange gevangenisstraf uitzaten. Ze zaten hun straf uit in de koepelgevangenis van de Nederlandse stad Breda.

- Franz Fischer (Olsberg, 10 december 1901 – Olsberg, 19 september 1989)
- Ferdinand aus der Fünten (Mülheim an der Ruhr, 17 december 1909 – Duisburg, 19 april 1989)
- Joseph Kotälla (Bismarckhütte, 14 juli 1908 – Breda, 31 juli 1979)
- Willy Lages (Braunschweig, 5 oktober 1901 – Braunlage, 2 april 1971)

Onder verantwoordelijkheid van minister van Justitie Ivo Samkalden kreeg Lages in 1966 strafonderbreking, omdat Nederlandse artsen meenden dat hij terminaal ziek was, hetgeen achteraf niet waar bleek te zijn. Na een darmoperatie leefde hij nog bijna vijf jaar in vrijheid.

Rond de drie overgebleven gevangenen ontstonden in 1972 emotionele debatten. De toenmalige minister van Justitie, Dries van Agt had laten doorschemeren dat hij positief wilde reageren op een gratieverzoek van de drie van Breda, mede omdat de Hoge Raad en de bijzondere strafkamer van de Rechtbank Amsterdam eenstemmig hadden geadviseerd gratie te verlenen.[1] De vrijlating werd afgeblazen na een door Anneke Goudsmit (D66) bepleite hoorzitting en een heftig Kamerdebat, mede onder invloed van sterk en emotioneel verzet vanuit de samenleving, met name van verenigingen van oorlogsslachtoffers. Uiteindelijk werd het gratieverzoek in de Tweede Kamer afgewezen, na aanneming van de motie-Voogd.

De West-Duitse regering spande zich vanaf de jaren zestig in voor hun vrijlating. Bij elk bilateraal contact tussen Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland was de gevangenschap van de overgebleven oorlogsmisdadigers in Breda onderwerp van gesprek. De West-Duitse regering ondersteunde hen juridisch en financieel. Eind jaren zeventig bracht de West-Duitse ambassadeur een televisie en videorecorder voor in hun cellen. Voor alle andere gevangenen in 'De Koepel' bleef dit verboden.

Op 31 juli 1979 overleed Kotälla in de Bredase gevangenis.

Op 27 januari 1989 werden de overgebleven twee vrijgelaten op instigatie van minister Korthals Altes. De minister werd hierin gesteund door negentien prominente Nederlanders, onder wie de oud-verzetsman Hans Teengs Gerritsen en andere voormalige tegenstanders van vrijlating, die een brief ondertekenden waarmee zij instemden met Korthals' voorstel. Ook de schrijver en overlevende van Bergen-Belsen Abel Herzberg pleitte publiekelijk voor de vrijlating. Herzberg was strafrecht deskundige en nam een standpunt in dat geheel tegenovergesteld was aan dat van veel Nederlandse Joden in die tijd. De opstelling van Joodse tegenstanders van de vrijlating noemde hij vol van 'haat en vergelding' en hij benadrukte dat wraak op een dergelijke manier geen zin had. Overigens zou Herzberg later aangeven dat hij, nadat de laatste twee van Breda waren vrijgelaten, zelf ook twijfelde aan zijn eigen opstelling.[1] Aus der Fünten en Fischer overleden beiden kort na hun vrijlating.

[bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Vier_van_Breda (de met [1] gemerkte tekst is ontleend aan "De 'Drie van Breda' in het publieke debat" van het N.I.O.D. (Hinke Piersma, 16 oktober 2009)).

Bronvermelding

- Biografie Hendrik Brouwer.* (sd). www.nmkampvught.nl/biografieen/brouwer-hendrik/: Stichting Nationaal Monument Kamp Vught.
- Dr. L. de Jong (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie). (1980). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog - Deel 10a 'Het laatste jaar'*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- drs. Michiel Schwartzenberg. (2013). *Onderzoek inzake Frans van Steenbeek*. Den Haag: Het Nederlandse Rode Kruis (Oorlogsnazorg).
- Flyer Nationaal Monument Kamp Amersfoort.* (sd). Amersfoort: Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort.
- Flyer Nationaal Monument Kamp Vught.* (2000). Vught: Stichting Nationaal Monument Kamp Vught.
- Gemeentearchief Ede. (sd). *Registratie 1940-1945 nr. 426 inzake Frans van Steenbeek*. Gemeente Ede.
- Gescher, F. M. (1945). *Het helse einde van Vught; Duitse methoden op Nederlandse bodem*. Wassenaar: Uitgever H.J. Dieben.
- Handleiding bij een bezoek aan het Nationaal Monument Kamp Vught.* (1991 (tweede herziene druk)). Vught: Stichting Nationaal Monument Kamp Vught.
- Heijningen, R. v. (2013). *Onderzoek naar gegevens Frans van Steenbeek*. Amsterdam: NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies).
- Het grote gebod: Gedenkboek van het Verzet in LO en LPK.* (1984 4e druk). Kampen: Uitgeverij Kok.
- Informatie Krefeld.* (sd). <http://de.wikipedia.org/wiki/Krefeld>.
- Informatie stadsdistrict Fischeln.* (sd). <http://de.wikipedia.org/wiki/Fischeln>.
- Lagerweij, V. en Plekkringa G. (1985/1990 met rectificatie d.d. mei 1991). *Ede 1940-1945*. Barneveld: BDU.
- Lens, A. (1946). *Achter tralies en prikkeldraad*. Nijkerk: Uitgeverij C.F. Callenbach N.V.
- Maassen-van Steenbeek, A.J. (sd). *Fotomateriaal*.
- MacDonald, C. B. (1973). *United States Army in World War II; European Theater of Operations; The Last Offensive*. Washington DC: Office of the chief of military history Department of the army.
- Nationaal Monument Kamp Amersfoort. (sd). *Website van de stichting*. www.kampamersfoort.nl.
- Nationaal Monument Kamp Vught. (sd). *Website van de stichting*. www.nmkampvught.nl.
- Neugebauer, K.-V. (2007). *Grundkurs deutsche Militärgeschichte, Volume 2*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH.
- Pflock, A. (sd). *Duitstalige beschrijving van de buitencommando's kamp Vught*. Verkregen via het NIOD-onderzoek naar mijn vader.
- Stekelenburg, H. v. (1996 (derde en herziene uitgave)). *Kamp Vught en de Vughtenaren*. Vught: Vughts Historisch Museum en Stichting Nationaal Monument Kamp Vught.

Verantwoording afbeeldingen

Pagina	Omschrijving	Bron
voorblad	Wachttorens kamp Amersfoort	Artikel "Kampverleden krijgt gezicht terug." Reformatorisch Dagblad 08-08-2009 (eigen bewerking)
4	Tijdslijn	Eigen productie
7	Karl Barth	Omslag "Theoloog in de wereld
7	Martin Niemöller	http://www.quotessays.com/gallery/
8	Dietrich Bonhoeffer	Omslag "Een woord voor elke dag"
9	Indeling militaire dienstplicht	Familiearchief
9	Oorlogszakboekje	Familiearchief
9	Als militair in het veld	Familiearchief
10	Peloton op de kazerne	Familiearchief
10	In tenue in eigen tuin	Familiearchief
10	In tenue van zoon thuis	Familiearchief
11	Statiefoto militair Frans	Familiearchief
11	In mobilisatie	Familiearchief
12	Groot Verlof-pas	Familiearchief
13	Foto als 25-jarige	Familiearchief
14	Frans van Steenbeek in 1943	Erfgenamen Johannes Jonker (Emmie)
14	Koepelgevangenis	http://arneym.nl/monumentenbuitenstad
15	Kamp Vught	Nationaal Monument Kamp Vught (nmkampvught.nl)
16	Stamkaart Vught (2)	NIOD
17	Barak kamp Vught	Nationaal Monument Kamp Vught (nmkampvught.nl)
17	Gevangenen kamp Vught	Nationaal Monument Kamp Vught (nmkampvught.nl)
18	Keuringsrapport Vught	NIOD
19	Ziekenkaart Vught	NIOD
22	Achter tralies en prikkeldraad	Eigen foto
23	Grafiek omgekomenen	Eigen productie
24	Cel 115	A.J. Maassen-van Steenbeek
25	Hendrik Brouwer	Het Grote Gebod (gedenkbok)
27	Gedenkwand Vught	A.J. Maassen-van Steenbeek
28	Stamkaart Amersfoort	Het Nederlands Rode Kruis
28	Overzicht kamp Amersfoort	Kamp Amersfoort
29	Barakken kamp Amersfoort	Kamp Amersfoort
30	Lagerführer Berg	Kamp Amersfoort
30	Grafiek omgekomenen	Eigen productie
31	Joseph Kotälla	http://nl.wikipedia.org/wiki/Joseph_Kotälla
32	Bart van Elst	https://www.oudbennekom.nl/
33	Huhn en Enkelstroth	Platform Militaire Historie Ede
34	Monument Loosdrecht	?
35	Monument Appelweg Amersfoort	Kamp Amersfoort
35	Tijdelijk graf Bart van Elst	?
36	Rathaus Fischeln	http://de.wikipedia.org/wiki/Fischeln
36	Documenten Krefeld	Eigen foto

37	Wanderpersonalskarte	Eigen foto
37	Krefeld 1945	Bilder der Verwüstung (mein-krefeld.de)
38	Adolf Hitler-brug Krefeld	Die Geschichte der Rheinstadt Uerdingen Page 3.
39	H.P.J. Hulsman	Gemeentearchief Ede
40	Antwoord SD aan Hulsman	Gemeentearchief Ede
41	Erich Naumann	https://nl.wikipedia.org/wiki/Erich_Naumann
41	Verklaringen Hulsman	Gemeentearchief Ede
42	Briefje adres Frans in Fischeln	Gemeentearchief Ede
43	Registratiekaarten "Allied Expeditionary Forces"	Het Nederlands Rode Kruis
44	Gezin Frans in Duitsland	Familiearchief
44	Debat Tweede Kamer	Vier van Breda - Wikipedia
46	Gemarkter Kirche	Theologische verklaring van Barmen - Wikipedia
48	Kentekenen gevangenen	Merkttekens in Duitse concentratiekampen - Wikipedia
49	Plattegrond kamp Vught	Nationaal Monument Kamp Vught (nmkampvught.nl)
50	Protest Duits verzoek vrijlating	Nationaal Archief

En zo zien we:

'Elke boom heeft wortels.'

Met deze laatste pagina zijn we aan het eind gekomen van deze publicatie.

. Ik hoop dat u een beeld heeft kunnen krijgen van de overtuiging van mijn vader en wat hij beleefd heeft in de laatste oorlogsjaren.

Met dat in het achterhoofd kan een bezoek aan het

en het

een aanrader zijn.

Die visuele prikkeling met de kennis over de gevangenschap van Frans kan 'de verbeelding tot leven wekken'.

Deze publicatie is mogelijk op onderdelen onduidelijk of bevat zij fouten. Graag ontvang ik vragen, opmerkingen of correcties.

Jaap van Steenbeek
Primulalaan 39
6713 HW Ede

Telefoon: 0318 655202

Mobiel: 06 83073857

E-mail: jaap@van-steenbeek.eu

Homepage: www.van-steenbeek.eu

Publicatie – op welke manier ook – zonder mijn schriftelijke instemming sta ik niet toe.